

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลอง ด้านการย้อมสีธรรมชาติ
กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

2558

ลิขสิทธิ์ของสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลองด้านการย้อมสีธรรมชาติ
กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน

ปีการศึกษา 2558

**THE PROCESS OF WISDOM ACCESSION BY THE EXPERIMENT
OF NATURAL DYEING
: CASE STUDY OF KUNOMHADNOK VILLAGE,
SOBKONG SUBDISTRICT, OMKOI DISTRICT,
CHIANG MAI PROVINCE.**

BY

SURIYA BUTSADAKHAM

**THE THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
IN THE PROGRAM OF
INTEGRATED LOCAL DEVELOPMENT MASTER OF ARTS
FACULTY OF GRADUATE STUDY
LEARNING INSTITUTE FOR EVERYONE (LIFE)**

2015

วิทยานิพนธ์เรื่อง (Title)	กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลอง ด้านการย้อมสีธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮคนอก ตำบลสบโจง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่
ผู้วิจัย	สุริญา บุษดาคำ
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร.สังเสริม แสงทอง
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร.ศรีทัย สุขยศศรี

คณะกรรมการการสอบวิทยานิพนธ์

ลงชื่อ.....ประธานกรรมการ
()

ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้ทรงคุณวุฒิ)
()

ลงชื่อ.....กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก)
(ดร.สังเสริม แสงทอง)

ลงชื่อ.....กรรมการ (อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม)
(ดร.ศรีทัย สุขยศศรี)

ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
()

ลงชื่อ.....กรรมการ (ผู้แทนบัณฑิตศึกษา)
()

ลงชื่อ.....เลขานุการ
()

บัณฑิตศึกษา สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน อนุมัติให้วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง	กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลอง ด้านการ ย้อมสีธรรมชาติ
ชื่อผู้เขียน	ศรียา บุษาคำ
ชื่อปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา	การพัฒนาท้องถิ่นแบบบูรณาการ
ปีการศึกษา	2558
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร.สงเสริม แสงทอง
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ดร.ศรัทธา สุขยศศรี

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอและ 2. เพื่อศึกษาการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลาย ผลการวิจัย มีดังนี้

1. ผลการศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าภูมิปัญญาในการย้อมสีธรรมชาติของเผ่าปกากะญอมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติเป็นการสืบทอดกันในครัวเรือน จากแม่สู่ลูก ญาติพี่น้อง จากเพื่อนบ้าน ใกล้เคียงและลักษณะการสืบทอดตัวต่อตัวด้วยกระบวนการ ที่แตกต่างกัน เช่นการเล่าประสบการณ์ ผ่านการร้องเพลง เล่านิทาน ประเพณีวัฒนธรรม การแต่งงาน การเลี้ยงผี ประเพณีกินปีใหม่ และการลงมือปฏิบัติในกิจกรรมในครอบครัว เครื่องยาดิ และในชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยการช่วยทำการย้อมสีฝ้าย การหยิบจับวัสดุ อุปกรณ์ ลงมือทำบ่อยๆ ซ้ำๆ เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ และการเรียนรู้แบบใช้ความใกล้ชิดความผูกพันกัน การลงมือปฏิบัติ เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาที่นิยมมากที่สุด เพราะเป็นวิธีที่ง่ายและสะดวก โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในครอบครัวและชุมชนหรือในกลุ่ม เครื่องยาดิมีความใกล้ชิด ตามความพึงพอใจและความสะดวกของผู้สอนและผู้เรียน

2. ผลศึกษาการพัฒนาเทคนิคการเชื่อมสี่เหลี่ยมที่หลากหลายพบว่าการพัฒนาการเชื่อมสี่เหลี่ยมให้มีโหนดที่หลากหลายผ่านภูมิปัญญาการเชื่อมสี่เหลี่ยม การเชื่อมสี่เหลี่ยมในครั้งนี้ได้กำหนดตัวอย่างวัสดุธรรมชาติคือ เปลือกต้นมะม่วง เปลือกต้นรัก โดยมีสารตัวช่วยในการเพิ่มโหนดที่หลากหลายได้แก่ ปูนแดง สารส้ม น้ำจี้เถา น้ำมะขาม สนิมเหล็ก จุนสี วัตถุประสงค์หนึ่งอย่างได้ทั้งหมด 6 ชนิด ตามสารตัวช่วยที่ใช้ กระบวนการเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญาร่วมกับกลุ่มทอผ้ากะเหรี่ยงเชื่อมสี่เหลี่ยมได้มีการพัฒนาการเชื่อมสี่เหลี่ยมให้มีโหนดที่หลากหลายจากวัตถุประสงค์หนึ่งชนิด โดยอาศัยตัวช่วยต่างๆ เช่น น้ำมะขาม น้ำจี้เถา น้ำสารส้ม น้ำปูนแดง น้ำสนิมเหล็ก น้ำจุนสี ทำให้เกิดโหนดที่หลากหลาย

Abstract

Thesis Title	The process of wisdom accession by the experiment of natural dyeing. :Case study of kunomhadnok village, Sobkong subdistrict, Omkoi district, Chiangmai province.
Researcher	Miss,Suriya Butsdakham
Degree	Master of Arts
In the Program of	Integrated Local Development
Year	2015
Principal Thesis Advisor	Songserm Seangthong, Ph D,
Associate Thesis Advisor	Srithai Sukyossri,Ph D,

The purpose of this case study are: 1. to study and preserve the Karen hill tribe's traditional method of fabric dyeing. 2. to analyze and further develop different fabric dyeing color technic.

The result of these case studies are:

1. These are the findings after studying the traditional clothe dyeing of the 'Pa Gor Yall' also known as 'Karen' hill tribe. From the village of 'Ban kun omhad nok' at Thumbon sobkong, Chiang mai province; the dyeing process was pass down from generation to generation. Most the methods and process was taught by the elderly, from mother to daughter, and relative to relative relating to their daily lives. They also pass down this tradition by storytelling, singing folk songs, keeping traditional New Year celebration and other local festivals. They would have ceremony for the local spirits, weddings, and other local gathering in order to build a closer bond within the community. One of the popular ways of teaching the younger generation was to do fabric dyeing. This was an easy way to bring the community closer together both the young and old. This was mostly done at the free will of both the teacher and the learner.

2. The study of this fabric dyeing discover many natural ingredient was used to product different color effect. The main dye color came from using bark of a mango tree, ‘ton rak’ tree, and mixing it with water from ashes, rush metal, red cement, and other natural ingredient which gave them the unique fabric color. Each main ingredient can produce up to 6 different shades of color, depending on what other ingredient was mixed with. Other factor ingredient that was used to produce different shades of color are red cement water, metal rust water, tamarin fruit juice, etc...

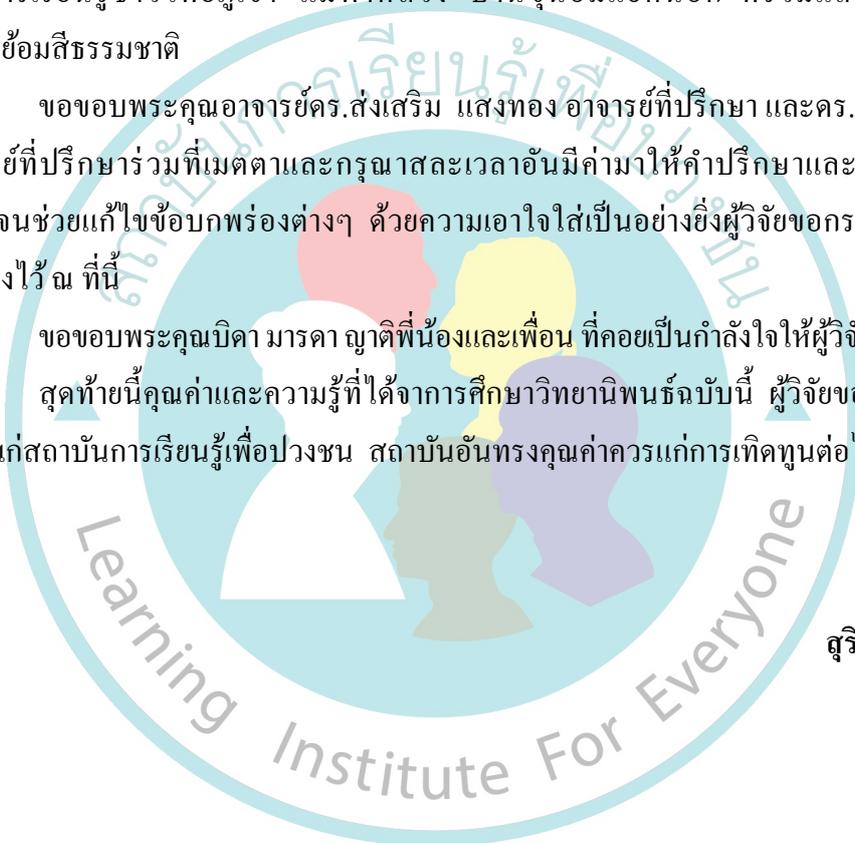
กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลองด้านการย้อมสีธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีจากความร่วมมืออย่างดีในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกัน นางคูอิ อัสวพฤษ์ไพโร และสมาชิกกลุ่มผ้าทอกะเหรี่ยงย้อมสีธรรมชาติ ชาวบ้าน เด็กและเยาวชนในชุมชน ครูอาสาสมัคร ศูนย์การเรียนรู้ชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านขุนอมแฮดนอก ที่ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการย้อมสีธรรมชาติ

ขอขอบพระคุณอาจารย์ดร.สงเสริม แสงทอง อาจารย์ที่ปรึกษา และดร.ศรัทธัย สุขยศศรี อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมที่เมตตาและกรุณาสละเวลาอันมีค่ามาให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทาง ตลอดจนช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณบิดา มารดา ญาติพี่น้องและเพื่อน ที่คอยเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยอย่างดีเสมอมา สุดท้ายนี้คุณค่าและความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบความดีในครั้งนี้แก่สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน สถาบันอันทรงคุณค่าควรแก่การเทิดทูนต่อไป

สุริญา บุษดาคำ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามสำคัญในการวิจัย.....	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตการวิจัย	3
กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	3
สมมติฐานการวิจัย	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
นิยามศัพท์.....	4
บทที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
แนวคิดทฤษฎีแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน.....	5
ความหมายแนวคิดและทฤษฎีการข้อมติและประเภทของศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านและทฤษฎีการข้อมติ.....	28
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	36
กรอบความคิดในการวิจัย	39
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	
รูปแบบในการวิจัย/ วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิจัย.....	40
ประชากรและวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างและขนาดตัวอย่าง.....	41
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	41

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การจัดทำกับการวิเคราะห์ข้อมูล.....	41
ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	42
บทที่ 4 ผลการวิจัย	
กระบวนการเตรียมสื่อด้วยวิธีดั้งเดิม.....	43
กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาของเผ่าปกากะญอ.....	45
การทดลองการพัฒนาการยอมรับสื่อ.....	46
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	
ผลการวิจัย.....	55
อภิปรายผล.....	56
ข้อเสนอแนะ.....	58
บรรณานุกรม.....	59
ภาคผนวก.....	64
ภาคผนวก ก ภาพประกอบการวิจัย.....	65
ภาคผนวก ข เครื่องมือในการวิจัย.....	78
ประวัติผู้วิจัย.....	80

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1. ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบการเรียนรู้ในสถาบันการศึกษากับการเรียนรู้ ของชุมชน.....	27
2. ตารางที่ 2.2 วัฒนธรรมชาติที่นิยมใช้ในการซ่อม.....	36
3. ตารางที่ 4.1 แสดงจำนวนและร้อยละ ผลการเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจตสี วัตถุดิบของกลุ่มตัวอย่าง.....	43
4. ตารางที่ 4.2 แสดงขั้นตอนและวิธีการซ่อมฝ้ายของกลุ่มตัวอย่าง.....	44
5. ตารางที่ 4.3 แสดงขั้นตอนการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา.....	48
6. ตารางที่ 4.4 การเปรียบเทียบฝ้ายที่ซ่อมจากเปลือกต้นมะม่วงแบบดั้งเดิม กับสารตัวช่วยทั้ง 6 ชนิด.....	52
7. ตารางที่ 4.5 การเปรียบเทียบฝ้ายที่ซ่อมจากเปลือกต้นรักแบบดั้งเดิม กับสารตัวช่วยทั้ง 6 ชนิด.....	53

สารบัญภาพ

ภาพที่

หน้า

1. ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....39

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การย้อมสีสิ่งทอเป็นงานหัตถกรรมที่มีมานานที่สุดประเภทหนึ่งอย่างน้อยประมาณ 4,000 ปี การย้อมสีเป็นงานที่ต้องอาศัยทักษะ และวิธีการที่มีขั้นตอนและกระบวนการ สีที่มนุษย์รู้จักและนำมาใช้ในยุคแรกของการใช้สีนั้นเป็นสีจากธรรมชาติที่ได้มาจากพืช สัตว์ ดิน และแร่ธาตุ ซึ่งใช้ย้อมผ้าใยธรรมชาติ ได้แก่ ลินิน ฝ้าย ขนสัตว์ และไหม แม้ว่าในประเทศไทยจะมีการพบหลักฐานการใช้สีธรรมชาติแต่โบราณมีน้อยมาก ซึ่งอาจเนื่องจากภูมิอากาศของประเทศไทยมีลักษณะร้อนชื้น ทำให้สิ่งทอสีเสื้อผ้าเสื่อมสลายได้ง่าย แต่อย่างไรก็ดี ปัจจุบันยังมีการสืบทอดความรู้ด้านการย้อมสีธรรมชาติอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ แม้จะไม่ใช่ที่แพร่หลาย เนื่องจากการย้อมสีสังเคราะห์นั้นสามารถผลิตได้ง่ายและรวดเร็วกว่ามาก ขั้นตอนการผลิตสั้นกว่า อีกทั้งสามารถควบคุมการผลิตซ้ำได้ง่ายกว่าด้วย การที่สีสังเคราะห์ใช้ง่ายทำให้แพร่หลายรวดเร็ว ทำให้ช่างทอ ช่างย้อมใช้สีธรรมชาติน้อยลง ดังนั้นภูมิปัญญาที่สั่งสมมาและพิชพรรณไม้ย้อมสีที่เคยนำมาใช้ จึงถูกละเลยจนเหลือเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่ยังคงพยายามรักษาสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติไว้ (ศรันยา เกษมบุญญากร, 2012, 63)

การย้อมสีด้วยวัสดุธรรมชาติในประเทศไทยมีหลายพื้นที่ซึ่งมีกระบวนการขั้นตอน วัสดุธรรมชาติสามารถทำให้เกิดสีที่แตกต่างกันไป และสีที่ได้จากพืชธรรมชาติมีหลากหลาย ในอดีตชนเผ่าปกากะญอ มีวัฒนธรรมการแต่งกายด้วยผ้าทอมือของผู้หญิงและใช้ด้ายที่ปลูกเองแล้วนำมาปั่นเป็นเส้นฝ้ายย้อมด้วยวัสดุธรรมชาติ วัสดุที่นำมาใช้เป็นวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติตามพื้นที่ของหมู่บ้าน เป็นสีย้อมได้แก่ เปลือกไม้แดง ไม้ประดู่ เป็นต้น และนิยมใช้มากคือ สีเหลืองได้จากหัวหรือเหง้าขมิ้น สีกรมท่า สีดำ ได้จากใบ ยอดคราม สีเขียวแก่สีกาก็แกมเขียว ได้จากเปลือก ใบสมอป่า สีเขียวทองอ่อน ได้จากแก่นขนุน เปลือกเพกา สีแดงได้จากเปลือกไม้ประดู่ และสีแสด ได้จากเมล็ดในเงาะป่า ผู้ชายชาวปกากะญอจะเป็นคนช่วยหาวัสดุที่ใช้ในการย้อมสี ส่วนผู้หญิงนั้นจะเป็นผู้ย้อม ซึ่งจะนำมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องแต่งกายให้สมาชิกในครอบครัว เป็นเอกลักษณ์ของปกากะญอแต่ละพื้นที่ ซึ่งแตกต่างกัน โดยเฉพาะมีพิธีกรรมที่สำคัญต่างๆ

ในหมู่บ้าน เช่นงานแต่งงาน เป็นต้น ซึ่งจะต้องมีการเตรียมไว้ให้กับตนเองและมอบให้กับอีกฝ่าย เพื่อแสดงความรักและเคารพ ซึ่งการย้อมสีฝ้ายในแต่ละพื้นที่ที่จะมีความแตกต่างกันเนื่องจากวัสดุธรรมชาติ จึงมีความเป็นเอกลักษณ์ของปกากะญอแต่ละพื้นที่ แต่ละเผ่า มีความแตกต่างกัน มีการอาศัยอยู่กับธรรมชาติ พึ่งพาอาศัยกัน แต่ปัจจุบันจากความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การคมนาคม เทคโนโลยี ต่างๆ ทำให้การย้อมสีธรรมชาติได้รับความนิยมลดน้อยลง และปกากะญอมีวิถีชีวิต ค่านิยมเปลี่ยนแปลงไป มีการออกไปขายแรงงานหรือทำงานรับจ้าง ต่างถิ่นต่างชุมชน เพื่อสรรหาเครื่องอำนวยความสะดวกทันสมัย และหารายได้มาจุนเจือครอบครัว และอีกส่วนหนึ่งเมื่อเสร็จสิ้นจากฤดูกาล ทำไร่ ทำนา จึงว่างงานและขาดอาชีพเสริมรองรับทำให้ขาดรายได้ในช่วงเวลาดังกล่าว สำหรับองค์ความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านของผู้หญิงปกากะญอนั้นเริ่มจะถูกกลืนและขาดการสานต่อ การแต่งกายแบบดั้งเดิมเริ่มหายไปจากชุมชน การปลูกฝ้ายใช้เองมีความยุ่งยาก ขึ้นตอนซับซ้อน และสีเคมีได้เข้ามามีบทบาทในการย้อมสีฝ้ายมากขึ้น เพื่อความสะดวก รวดเร็ว มีความสวยงาม จึงเป็นที่นิยมของปกากะญอมากขึ้น

ดังนั้นปัจจุบันจึงมีการส่งเสริมให้ใช้วัสดุจากธรรมชาติกันมากขึ้น เพราะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากธรรมชาติรวมทั้งกระบวนการที่ได้ให้นั้น ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยมาก ความสนใจในการใช้ผลิตภัณฑ์จากวัสดุธรรมชาติในการย้อมผ้าเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา จากกระแสการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สืบทอดกันมาจากอดีตให้คงอยู่ในสังคมสืบไป การย้อมสีธรรมชาติซึ่งเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงได้รับการสนับสนุนมากขึ้นจากทั้งภาครัฐและเอกชน ประชาชนทั่วไป ปกากะญอ (เผ่าโปร้) บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมอาชีพในถิ่นทุรกันดารใน โครงการส่งเสริมอาชีพของ โครงการพัฒนาตามพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้านการทอผ้าปกากะญอย้อมสีด้วยวัสดุธรรมชาติ โดยได้รับการดูแลจากครูอาสาสมัคร การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย บ้านขุนอมแฮดนอก ทำให้กลุ่มสตรีปกากะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก ได้มีรายได้จากอาชีพเสริม และยังเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวในฤดูหลังการเก็บเกี่ยว โดยที่ชาวบ้านไม่ต้องออกไปทำงานในเมือง และทำให้ได้นำความรู้ภูมิปัญญา ด้านการย้อมสีธรรมชาติมาใช้ในการทำงาน และยังถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ทำให้เห็นคุณค่าและรู้จักใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนย้อมสีกับต้นไม้ ก่อให้เกิดความรัก ความหวงแหนและเรียนรู้ที่จะอนุรักษ์ และปลูกทดแทน

อย่างไรก็ตามการย้อมสีธรรมชาติมีข้อจำกัดในการให้สีของฝ้ายที่มีสีที่ไม่หลากหลาย ต่อความต้องการของตลาด และปัจจุบันมีการแข่งขันทางตลาดมากขึ้น สมาชิกกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติจึงมีความต้องการโทนสีที่หลากหลาย ซึ่งจะทำให้ผลิตภัณฑ์มีสีหลากหลาย น่าสนใจ

และมีทางเลือกให้กับกลุ่มผู้บริโภครวม เพิ่มความสามารถการแข่งขันตลาด จากข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเล็งเห็นความสำคัญ และสนใจศึกษารวบรวมองค์ความรู้ในกระบวนการสืบทอดการย้อมสีด้วยวัสดุธรรมชาติ พัฒนาสีที่ใช้ย้อมฝ้ายให้มีหลากหลายสีมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการฟื้นฟูเศรษฐกิจของชุมชน สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ในแง่ของการสร้างรายได้ในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน และก่อให้เกิดการบริหารจัดการ อนุรักษ์เพื่อเพิ่มทรัพยากรป่าซึ่งเป็นแหล่งวัตถุดิบที่ใช้ในการย้อมสีธรรมชาติอีกด้วย

คำถามงานวิจัย

1. พัฒนาการย้อมสีด้วยเทคนิคการทำสีให้หลากหลายได้อย่างไร
2. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลาย
2. เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอ

ขอบเขตด้านพื้นที่

บ้านขุนอมแฮดนอก หมู่ 5 ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

ประชากร/กลุ่มตัวอย่าง

ประชากรได้แก่กลุ่มสมาชิกทอผ้าบ้านขุนอมแฮดนอก หมู่ 5 ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 30 คน

กลุ่มตัวอย่างใช้กลุ่มประชากร สมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านขุนอมแฮดนอก จำนวน 30 ราย

สมมติฐานงานวิจัย

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติได้หลากหลายใช่หรือไม่

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลาย เพื่อเป็นข้อมูลไปใช้ประกอบการวางแผนการพัฒนาอ้อมผ้าให้เกิดการเพิ่มมูลค่าต่อไป
2. ทราบกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกาเกอะญอ

นิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนการ หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวกับการให้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการย้อมผ้าด้วยสีจากธรรมชาติของสมาชิกกลุ่มทอผ้า บ้านขุนอมแฮนนอก อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ คงอยู่ตลอดไป ด้วยวิธีการสืบทอดที่หลากหลายช่องทาง

การบริหารจัดการ หมายถึง การบริหารจัดการ ในการย้อมสีตั้งแต่เริ่มจัดหาวัตถุดิบที่มาจากธรรมชาติ ในการย้อมสีธรรมชาติ จนถึงการย้อมได้สีที่มาจากธรรมชาติที่หลากหลายของกลุ่มสมาชิกทอผ้าบ้านขุนอมแฮนนอก อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

สืบทอดภูมิปัญญา หมายถึง การส่งต่อองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิธีการถ่ายทอดที่หลากหลายลักษณะจากผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ไปยังผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลคนเดียวหรือองค์คณะบุคคล

ผ้า หมายถึง ผ้าทอของเผ่าปกาเกอะญอ ย้อมด้วยสีจากธรรมชาติ ของสมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านขุนอมแฮนนอก อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

การย้อม หมายถึง การย้อมสีด้วยวิธีการใช้ความร้อนจากการต้ม

สีย้อม หมายถึง สีจากวัสดุธรรมชาติ เช่น เปลือกต้นมะม่วง เปลือกต้นรัก

ฝ้าย หมายถึง ฝ้ายดิบ เบอร์ 10/1

สารตัวช่วย หมายถึง ปูนแดง สารส้ม ขี้เถ้า มะขาม สนิมเหล็ก จุนดี

บทที่ 2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัย “กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการข้อมสิทธิ์ธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮคนอก ตำบลสบโงง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการข้อมสิทธิ์ธรรมชาติของปกากะญอ และเพื่อศึกษาการพัฒนาเทคนิคการข้อมสิทธิ์ธรรมชาติที่หลากหลาย ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี ต่าง ๆ ตลอดจนศึกษาผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ความหมายแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน
2. ความหมายแนวคิดและทฤษฎีการข้อมสิทธิ์และประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบแนวคิด

ความหมายแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

1. ความหมายของภูมิปัญญา (Wisdom)

1.1 ภูมิปัญญา หรือ Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ที่นำมาไปสู่การปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์หรือ ภูมิปัญญา คือ พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ และปวงชนในสังคมยอมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจ ร่วมกัน เรียกว่า ภูมิปัญญา (กระทรวงศึกษาธิการ 2539 : 2)

1.2 ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรองร ปรุงแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่งอกงามขึ้นมาใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย ลักษณะองค์รวมของภูมิปัญญา มีความเด่นชัดในหลายด้านเช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน

ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom) ได้มีผู้ให้ความหมาย ดังนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (2539 : 2) หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักจนเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ที่ตามยุคตามสมัยได้

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540:11) ได้ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง ความรู้ ความคิด ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และการดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มชนนั้นตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่ และได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันแล้วรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อม และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้ง ภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหา และการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

สันติสุข กฤดากร (2541:14) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นเพรากฐาน ความรู้ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมของชาวบ้านในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านในสังคมนั้นรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกันเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดสืบต่อกันมา และเกิดจากประสบการณ์ด้วยตนเองประสานกับความรู้ใหม่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และสามารถนำมาแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับสังคมได้อย่างสอดคล้องสมมูลกับสภาพของแต่ละสังคม

ศรีวรรณ จันทร์หงษ์ (2542:76) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้ ประสบการณ์ของชาวบ้าน ที่ได้รับการสั่งสมสืบทอดกันมาตามวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี

และวัฒนธรรม และนำองค์ความรู้ที่นำมาแก้ปัญหา หรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบ

ศักดิ์ชัย เกียรติจินา (2542:2) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็น ศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหา จัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ ได้อย่างผาสุก เป็นแก่นของชุมชนที่จรโลง ความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกภัยพิบัติทั้งปวง

จารุวรรณ ธรรมวัตติ (2543:1) ได้ให้ความหมาย ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคมซึ่งได้สั่งสม และปฏิบัติต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคล หรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

จิรณี สีนุช (2543:11) กล่าวว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้ของตนอย่าง หลากหลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ และกระบวนการทางสังคมเพื่อให้ชีวิตอยู่ได้ในสภาพที่เหมาะสมกับธรรมชาติ และการถ่ายทอดกระบวนการเหล่านี้มาจนหลายชั่วคน

จากการศึกษาความหมายและแนวคิดของภูมิปัญญาของชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำเนินชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้อย่างแพร่หลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพ ภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมการประกอบอาชีพ และกระบวนการเหล่านี้ ถ่ายทอดสืบทอดกันมาจน หลายชั่วคน ซึ่งจะเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น เกิดจากการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ เป็นระยะเวลายาวนาน โดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ในการตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ การปรับตัวและแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต จนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติและ สังคม

1.3 การเกิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2530 :75) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของภูมิปัญญาว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น และดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน เป็นการดำรงอยู่ในชีวิตที่เกี่ยวพันกับธรรมชาติของ แต่ละท้องถิ่น โดยมีการปรับสภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ตามกาลเวลา เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ กล่าวคือ มีมันสมองที่มีความสามารถในการคิดค้น เรียนรู้แก้ปัญหาและมีการสืบทอดแบบแผนความรู้เป็นมรดก ทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา แม้ว่าภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่ถูกสั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกมาช้านาน

แต่มีลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ อาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาวัฒนธรรม

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2542 : 16) กล่าวถึง ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของภูมิปัญญา ไทย 5 ประการ คือ

1. ความรู้เดิมในเรื่องนั้น ๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
2. การสั่งสม การสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้
4. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่ยังหาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทย สรุปได้ว่า การเกิดของภูมิปัญญามี กระบวนการเกิดจากการเรียนรู้และสืบทอด ถ่ายองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนแล้วพัฒนาเลือกสรร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้น จนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิต ได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยแล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนา ต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

1.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2533:31-34) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า สังคมที่เด่นชัดไม่ว่าสังคมใดหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่มา นานแล้ว จะต้อง มี ภูมิปัญญาของตัวเองไม่เช่นนั้นก็จะอยู่ไม่ได้ การพัฒนาประเทศที่ผ่านมามองในด้านความคิด และความรู้แล้วรัฐบาลกับเอกชนไม่ค่อยให้ความสำคัญในภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความรู้ดั้งเดิม ของคนไทยด้วยความ ไม่เข้าใจอาจเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่คร่ำครึ ต้องพัฒนาให้ทันสมัย ตามแบบยุโรปเมื่อผ่านการต่อเนื่องเป็นเวลานาน ผลที่ตามมาอาจพูดได้ว่าชนบทไทยถูกทำลายย่อยยับ เกิดสภาพล้มละลายทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมก่อผลกระทบถึงครอบครัว เนื่องจาก ความสมดุลของชีวิตเท่าที่เคยเป็นอยู่มาก่อนถูกทำลายลง และยังสามารถกล่าวถึงลักษณะ สำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ไว้ดังนี้

- มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์
- มีการบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
- มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
- เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533:57-59) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญเพราะทำให้ชาวบ้านดำรงชีพอยู่ได้ พึ่งพาตนเอง

ได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมด้วยความคิดความสามารถของชาวบ้านเอง ในสถานะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาใดๆ ก็ตามจึงควรคำนึงถึงความรู้ความสามารถของชาวบ้าน ให้มีความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการพัฒนา จึงทำให้การพัฒนาสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2534:88-89) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นความเจริญงอกงามของชุมชน การพัฒนาเป็นการทำให้ดีขึ้นเจริญงอกงามขึ้น ดังนั้นการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนาจึงต้องใช้ภูมิปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้ว มาฟื้นฟู ประยุกต์และสร้างเสริมสิ่งใหม่ บนรากฐานเท่าที่ค้นพบนั้นซึ่งภูมิปัญญาจะเป็นรากฐานของการพัฒนา

สันติสุข กฤดากร (2541:17) กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ช่วยให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตร่วมกันอยู่ได้อย่างสงบสุข
2. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม
3. ช่วยให้ผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงผลกระทบ

อันเกิดจากสังคมภายนอก

จากการศึกษาความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ พอจะสรุปได้ดังนี้ ภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เป็นรากฐานของการพัฒนาสังคมหรือชุมชน และเป็นรากฐานของวัฒนธรรม โดยสะท้อนออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณีศาสนา พิธีกรรม ภาษา ความเชื่อ วรรณกรรม ดนตรี การละเล่น พื้นบ้าน และภูมิปัญญานั้นยังมีความสำคัญต่อประเทศชาติด้วย เพราะว่าสังคมหรือชุมชนหากไม่มีภูมิปัญญา ก็ไม่สามารถที่จะอยู่รอดในสังคมได้ด้วยตนเอง ดังนั้นการพัฒนาจำเป็นต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติและภูมิปัญญาชาวบ้าน

1.5 ประเภทและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2529:145-146) กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไทยมี 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน
2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่นการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี และอื่น ๆ

ประเวศ วะสี และคณะ (2536:21–23) ได้กล่าวถึง ลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปได้ดังนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความจำเพาะเกี่ยวกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่น

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูงเพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริงทั้งในเรื่องของกายใจ ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องพระแม่ธรณีแม่คงคา พระภูมิเจ้าที่ รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติคนเราถ้าเคารพอะไรย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

3. มีความเคารพผู้อาวุโสเนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญ แก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

จิรณี ลินุชก (2543 : 16) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญแบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและข้อห้ามที่มีให้ชาวบ้านปฏิบัติความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องของผีที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์อยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นคืออย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด ระบุธรรมพึงแสดงออก คือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าว สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาภูมิ 2 ลักษณะ คือ

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุการกระทำทั้งหลาย เช่น การเกษตร หัตถกรรม ศิลปกรรม ดนตรี การทำมาหากิน

2. เป็นนามธรรม ได้แก่ ความรู้ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ปรัชญาหรือแนวทางการดำเนินชีวิต

1.6 การกำหนดขอบข่ายหรือสาขาของภูมิปัญญาชาวบ้าน

จากการศึกษาการกำหนดสาขา หรือภูมิปัญญาชาวบ้านมีขอบข่ายที่กว้างขวางครอบคลุม วิถีชีวิตของประชาชนในทุก ๆ ด้านดังที่มิ้นักวิชาการได้แบ่งขอบเขตของภูมิปัญญาไว้หลายด้าน ดังนี้

1.1. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฯ เล่มที่ 23 (2541) ได้กล่าวว่า การกำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยไว้อย่างหลากหลายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่หน่วยงานองค์กร และนักวิชาการแต่ละท่านนำมากำหนด ในภาพรวมภูมิปัญญาไทยสามารถแบ่งได้เป็น 10 สาขาดังนี้

- 1) สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิมซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้
- 2) สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลิตผล เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้
- 3) สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้
- 4) สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน
- 5) สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและ โภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน
- 6) สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
- 7) สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ กวีศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น
- 8) สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนา และบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาท

และหน้าที่ของ องค์การ เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมง
พื้นบ้าน เป็นต้น

9) สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับ
ด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้ง ด้านวรรณกรรม
ทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรต หนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียน
การสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

10) สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้
หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติ
ปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม จากทัศนะของนักวิชาการ จึงชี้ให้เห็นว่า ขอบเขต
หรือสาขาของภูมิปัญญานั้นแบ่งออกได้มากมายหลายด้าน ซึ่งแต่ละด้านมีความสอดคล้องและมี
ความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในสังคมท้องถิ่นนั้น

1.7. ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2542:16) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยสามารถสะท้อนออกมา
ใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

- 1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และ
ธรรมชาติ
- 2) ความสัมพันธ์ของคนกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
- 3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดทั้งสิ่งที่ไม่
สามารถสัมผัสได้ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน หมายถึง ชีวิตชุมชน
สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญา ในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม
ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทยจะเห็นได้ว่าลักษณะภูมิปัญญาที่เกิดจาก
ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมจะแสดงออกมาในลักษณะภูมิปัญญาใน
การดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการองค์กร ตลอดทั้งการประกอบอาชีพต่าง ๆ
เป็นต้น

ภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคม จะแสดงออกมาใน
ลักษณะจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษา และวรรณกรรม ตลอดทั้ง
การสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ
จะแสดงออกมาในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

จากความหมายของภูมิปัญญาไทยที่กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึงองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่ง และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อให้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

1.8 ประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ชลทิศย์ เอี่ยมสำอางค์ และ วิศนีย์ ตระกูล (2533:229-230) ให้ความหมายประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 6 ประการ ดังนี้

- 1) ช่วยให้คนในท้องถิ่นนั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติความเชื่อ และข้อห้ามต่าง ๆ สามารถใช้เพื่อป้องกันทำลายสิ่งแวดล้อม และช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างดี
- 2) สามารถนำมาใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเดียวกัน บารมีของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นที่ยึดเหนี่ยวกันมา สามารถนำสวรรค์ กรรมและวาสนาส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้าน ความซาบซึ้งในนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก ส่งผลให้คนอ่านอ่อนน้อมง่าย รักสงบ มีความพากเพียรต่อสู้กับความทุกข์ยากและลดการกตัญญูได้สูง
- 3) ให้ประโยชน์ด้านการรักษาสุขภาพอนามัย และการรักษาพยาบาล เป็นกระบวนการรักษาที่ช่วยเยียวยา และยกระดับจิตใจของผู้ป่วยให้มีพลังใจต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ
- 4) ช่วยส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมนั้น จารีตประเพณี ขนบธรรมเนียมตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นเรื่องปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ การปรับเปลี่ยนการประยุกต์และการสืบทอด ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยภูมิปัญญาของคนในสังคม เพื่อให้เกิดความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องภาคภูมิใจ เพราะเป็นคุณลักษณะเฉพาะท้องถิ่น
- 5) มีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้ว นำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องของการเกษตรกรรมธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องการใช้น้ำเพื่อเกษตร การป้องกันกำจัดแมลง โดยไม่ใช้สารเคมี
- 6) ช่วยให้เข้าใจชุมชนและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดท่าทีและเนื้อหาการทำงานกับชุมชน ให้การทำงานด้านการพัฒนาการจัดการศึกษามีความเหมาะสม กับชีวิต ความต้องการและสภาพท้องถิ่น ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นประโยชน์ก็จะเกิดกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

2. ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

แม้ยุคนี้ จะเห็นการกลับมาของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย แต่ส่วนใหญ่จะเป็น มิติทางรูปธรรมซึ่งเป็นเรื่องของเทคนิค วิธีการ ความรู้ (Know – how) เพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ สำหรับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครบองค์รวม เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไปสู่การพึ่งตนเองตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไม่หลงทางนั้น มีผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครบองค์รวม ซึ่งมีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545, ปาริชาติ วลัยเสถียร. 2549) ดังนี้คือ

2.1 องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization-NGO) ปัจจุบันเอ็นจีโอเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนชนบท โดยมีเจ้าหน้าที่ขององค์กรจำนวนมากที่มีความรู้ มีประสบการณ์ในระดับนานาชาติ มีการศึกษาคดี และมีความเข้าใจสังคม ทำงานกับชุมชน ท้องถิ่น ให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินชีวิตกลับสู่ฐานรากของตนเอง เพื่อการพึ่งตนเองในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อยู่บนฐานการผลิตตามวิถีของชุมชน โดยมีโลกทัศน์ทางศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม นำการกระทำและสามารถบูรณาการความเป็นท้องถิ่นเข้ากับเทคโนโลยี ที่เลือกสรรอย่างระมัดระวัง เพื่อนำมาใช้ในการผลิตอย่างมีความเข้าใจในระบบ เศรษฐกิจของสังคม และความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบใด ๆ ที่มาจากกระแสโลกาภิวัตน์ นอกจากจะช่วยเหลือ ประสาน ให้เกิดการสร้างความรู้ของชุมชนด้วยทุนความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (และทุนอื่น ๆ ที่ชุมชนมีอยู่) เข้ากับความรู้นี้มาจากภายนอก ทำให้ได้ความรู้ใหม่มาตอบโจทย์ของชุมชนแล้วยังเป็นผู้เชื่อมประสานชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่าย (Networking) เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มต่างหมู่บ้าน ต่างตำบล ต่างอำเภอ และจังหวัด จนกระทั่งในระดับภูมิภาคและระดับประเทศ เอ็นจีโอจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญที่จะฟื้นฟูวิถีการดำรงชีวิตด้วยการใช้ความรู้ที่มี รากฐานอยู่ในชุมชนเองและทำให้ความรู้ที่พัฒนางอกงามไม่หยุดนิ่งอย่างบรรพบุรุษในอดีตเคยทำมา ในการสร้างความรู้ใหม่สร้างปัญญาตอบสนองความจำเป็น ความต้องการของชุมชนตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนไป

2.2 ผู้นำทางศาสนาหรือ พระนักพัฒนา ในวิถีชุมชนชนบทนั้น วัดเป็นศูนย์กลางหรือ ศูนย์รวมในการทำกิจกรรมทั้งหลาย แม้ว่าในปัจจุบันแก่นแท้และหลักธรรมของพุทธศาสนา จะไม่เป็นที่ สนใจ หรือเข้าใจของคนชนบท รวมทั้งคนไทยโดยทั่วไปนัก แต่การทำบุญไปวัด ในโอกาสต่าง ๆ หรือเทศกาลก็ยังมีอยู่อย่างเหนียวแน่น การพัฒนาชนบทโดยเหล่าพระนักพัฒนานี้มีหลักการอยู่บนคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องความขยันหมั่นเพียร การพึ่งตนเอง การเคารพตนเอง การไม่โลภ พอใจในสิ่งที่ตนมี การร่วมมือร่วมแรงร่วมใจในการทำกิจการงานให้สำเร็จ โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเป็นผู้ที่ฝึกหัดพัฒนาได้ และสามารถบรรลุการหลุดพ้นทุกข์ได้ วิธีการที่ พระนักพัฒนา

แต่ละรูปใช้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นจะแตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น หลวงพ่อนาน จังหวัดสุรินทร์ เป็นพระผู้เริ่มต้นและนำชุมชนในหมู่บ้านในการปลูกข้าวอินทรีย์และก่อตั้งสหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) และนำไปสู่การตั้งร้านสหกรณ์และกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชุมชนสามารถมีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลางและสามารถเลือกที่จะเก็บข้าวไว้ก่อนรอเวลาที่ราคาดีจึงนำออกขาย พระนักพัฒนาอีกรูปคือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ จังหวัดน่านซึ่งเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านร่วมมือกันดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยการริเริ่มโครงการบวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ จากจุดเริ่มต้นเล็กๆ ความร่วมมือของชาวบ้านได้ก่อตั้งขึ้นแข็งแกร่งจนสามารถตั้งเป็นมูลนิธิรักษ์เมืองน่าน และร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมทำนุบำรุงท้องถิ่นด้วยพลังของประชาสังคมน่าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเมื่อนำมาใช้ในบริบทที่มีมิติทางด้านจิตใจได้รับการเสริมแรงจากผู้นำทางศาสนาหรือพระนักพัฒนา ยิ่งทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านผู้ได้นำความรู้นั้นไปใช้ในการดำรงชีวิตและสร้างให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ เกิดความอยู่ดีมีสุขตามอัตภาพ หรือด้วยความพอดี แห่งตน สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2.3 ปราชญ์ชาวบ้าน คือผู้นำ ผู้รู้ชาวบ้าน ผู้มีสติปัญญา มีความสามารถ มีประสบการณ์ หรือมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิต รวมทั้งเป็นผู้ที่พยายามหาทางเลือกใหม่ให้กับชีวิต มุ่งสู่การพึ่งตนเองโดยตั้งต้นจากทุนรอบ ๆ ตัวที่มีอยู่ เช่น ที่ดินทำกินของตนเอง ความอบอุ่นจากการอยู่กับครอบครัว จากรากเหง้าที่เป็นที่เกิดของตน โดยพยายามเรียนรู้ ฟื้นฟูความรู้ที่ตนเคยมี และเสาะหาความรู้ที่เคยมีอยู่ในชุมชนที่ตนอยู่ว่าจะสามารถนำความรู้ใดมาทำให้สามารถเลี้ยงตัวมีกินมีใช้ได้ โดยมุ่งมั่นลงมือทดลองดู ไม่ย่อท้อ แม้จะใช้เวลานานสักเท่าใด หรือถูกหัวเราะเยาะจากเพื่อนบ้านส่วนใหญ่กว่าบ้าง หรือทำตัวแปลกกว่าคนอื่น ๆ โดยให้คุณค่า กับชีวิตที่จะอยู่อย่างพึ่งตนเอง ได้และอย่างมีศักดิ์ศรี ในที่สุดปราชญ์ชาวบ้านก็ได้พิสูจน์ให้ชุมชนและสังคมได้เห็น ว่า ความมุ่งมั่นและการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาบนเส้นทางแห่งการพึ่งตนเองและเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตเป็นมากกว่าแค่มีกินมีใช้ ทว่าสามารถอยู่ได้อย่างมีความสุขทั้งกายและใจ ความสำเร็จที่เลื่องลือกล่าวขานถึง ทั้งจากการบอกกันต่อการเผยแพร่โดยสื่อมวลชน รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกัน ทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นการยกย่องทางสังคม บทบาทของปราชญ์ชาวบ้านในฐานะผู้ที่ฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนว่าปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ไม่ได้หยุดอยู่แค่ การค้นหาฟื้นฟู ภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาแก้ปัญหาเฉพาะกาลของตนเท่านั้น หากแต่ยังมีความกระตือรือร้นที่จะบูรณาการความรู้ใหม่ ๆ เข้ากับความรู้อันเดิมด้วยเป็นผู้ที่เข้าใจในสังคม และโลกที่เปลี่ยนไป อีกทั้งตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของตนทั้งทางโลกและทางจิตวิญญาณ จึงทำให้ ไม่หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่ได้พยายามดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าทันตนเองและโลกในปัจจุบัน

2.4 ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน ซึ่งได้แก่ ผู้นำในชุมชน แกนนำชุมชน ที่มีประสิทธิภาพ ชีวิตที่ยาวนานของผู้นำ ทำให้มีบทเรียนที่เกิดจากปัญหาแก้ไขปัญหานำมาสู่การตัดสินใจ ด้วยฐานข้อมูล ความรู้ ซึ่งเป็นฐานปัญญาอย่างแท้จริง ซึ่งผู้นำในลักษณะนี้จัดเป็นผู้นำทางธรรมชาติ

2.5 ผู้นำทางการ ซึ่งได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำทางการ นอกจากนี้ยังมีพัฒนากร ครู พยาบาล และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

2.6 ปัญญาชนท้องถิ่น ที่เข้าใจวัฒนธรรมภายนอก ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าใจวัฒนธรรมภายใน เป็นบุคคลที่มีสองวัฒนธรรม (bicultural) ในตัวเอง สามารถมีบทบาทสำคัญในการร่วมกับชาวบ้านประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นอะไรใหม่ ๆ ที่ช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น

2.7 นักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิชาการในท้องถิ่น เช่น อาจารย์มหาวิทยาลัยในท้องถิ่นต่าง ๆ ควรศึกษาวัฒนธรรมจากภายนอกอย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่จะนำมาประสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้วัฒนธรรมพื้นบ้านมีพลังพลวัตอยู่ได้ในวัฒนธรรมที่เกิดใหม่จากการผสมผสานนั้น

2.8 ภาครัฐ ควรเคารพในความเชื่อของชาวบ้าน และเปิดใจให้กว้างกับการพัฒนาตัวเองของชาวบ้าน ให้เป็น “พระเอก” ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของเขา โดยรัฐสนับสนุนตามความจำเป็นในสิ่งที่ยื่นนอกเหนืออำนาจ การจัดการชุมชนท้องถิ่น เช่น แหล่งน้ำ ถนน ไฟฟ้า การแก้ปัญหาที่ดิน การแก้ ปัญหาราคาพืชผล เป็นต้น ส่วนเรื่องการศึกษา ภาครัฐควรให้ประชาชนชาวบ้านได้มีส่วนในการวางหลักสูตรบางส่วนในระดับท้องถิ่น ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าที่ฝังามของชุมชนแก่ลูกหลานของเขา อย่างสอดคล้องกับแต่ละพื้นที่

สรุปได้ว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะชาวบ้านรู้จักและเข้าใจถึงรากฐานทางวัฒนธรรมและสังคมในการดำรงชีวิตในบริบทชุมชนท้องถิ่นของตนเอง กอปรกับชาวบ้านมีทักษะ ความสามารถในการเรียนรู้ ใฝ่รู้ หรือที่เรียกว่า “บุคคลแห่งการเรียนรู้” ก็จะทำให้เกิดการใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหาแบบพึ่งพาตนเอง รวมทั้งใฝ่ เรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ และบูรณาการความรู้ใหม่ ๆ เข้ากับความรู้อันเป็นการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้ากับกาลสมัยที่เปลี่ยนไป จึงนับว่าชาวบ้านเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ส่วนบุคคลอื่น ๆ เป็นเพียงส่วนเสริมหรือสนับสนุนในการพัฒนา

3. แนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดภูมิปัญญา

3.1 แนวทางการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1.1 ภูมิปัญญาเป็นมรดกทางปัญญา ที่ได้มีการสั่งสมและสืบทอดจนถึงปัจจุบัน หากคนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญ ภูมิปัญญาอาจเกิดการสูญหายได้ตามกาลเวลา เพราะขาดการเชื่อมโยง ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เพื่อมิให้ภูมิปัญญาสูญหาย จึงมีแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญา (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545) ดังนี้คือ

1) ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือปราชญ์ชาวบ้าน ให้สามารถทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนได้อย่างเต็มที่ และให้โอกาสพัฒนาผลงานให้ได้คุณภาพ และควรกระทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เป็นที่รู้จักและเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นแบบอย่างและกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความภูมิใจ มั่นใจ ทำให้เกิดความศรัทธา ยอมรับในความคิดของบุคคล

2) สรรหากุศลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละสาขาวิชา ที่มีความรู้ ประสบการณ์จนเกิดความเชี่ยวชาญในอาชีพที่กระทำนั้น ๆ ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านจะไม่คุ้นเคยกับการประชาสัมพันธ์ตนเอง รัฐหรือองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนสร้างโอกาสให้แก่บุคคลในท้องถิ่น วิธีการคือ การคัดเลือก ประกวด หรือการแสวงหา โดยต้องทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ และผลงานของบุคคลนั้น เพื่อทำการเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รู้จักซึ่งกระบวนการสรรหากุศลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจะทำให้บุคคลมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักแก่ทั่วไป

3) การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินงาน ควรมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ องค์กรของรัฐและเอกชน มหาวิทยาลัยที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อขอความร่วมมือและเก็บรวบรวมข้อมูลตามหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยการออกสำรวจตามพื้นที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง และชัดเจน หลังจากนั้นมาจัดพิมพ์ในรูปแบบของสื่อสารสนเทศประเภทต่าง ๆ รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น หนังสือ จุลสาร วารสาร ห้องสมุดดิจิทัลภูมิปัญญาท้องถิ่น : นนทบุรีศึกษา เป็นต้น เพื่อทำการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้น

4) ส่งเสริมการเผยแพร่ เมื่อมีการเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเด่น ๆ ของแต่ละสาขาแล้วเรียบร้อย ควรพิจารณาสื่อที่จะใช้ในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ตามวัตถุประสงค์และความเหมาะสม เพื่อให้ผู้รับมีโอกาสได้รู้จักและศึกษาหาความรู้ โดยสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้

5) สนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัย เพื่อให้เกิดมีการศึกษาค้นคว้า และวิจัยโดยนำผลจากการทดลองสรุปเป็นองค์ความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ แล้วนำผลจากการวิจัยมาใช้เพื่อปรับปรุงเสริมสร้างภูมิปัญญา ให้มีการยอมรับหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม

กับสภาพแวดล้อมในประชาชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญานั้น เช่น การมีรายได้ มีชื่อเสียง สังคมยอมรับ เป็นต้น

6) สนับสนุนให้ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรให้มีการถ่ายทอดมวลความรู้แก่นักเรียน นักศึกษา หรือบุคคลที่มีความสนใจทั่วไป ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้ เพื่อทำการสืบทอดความรู้เหล่านั้นให้คงอยู่ต่อไป หรือเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ต่อกัน เพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุง พัฒนาตนเองให้ดีขึ้น การสนับสนุนจากรัฐหรือองค์กร สมาคม กลุ่มสมาชิกต่าง ๆ ควรร่วมมือประสานงานกัน เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด

7) จัดทำเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ควรมีการจัดหลักสูตรหรือเพิ่มบรรจุเนื้อหาด้านภูมิปัญญาไว้เป็นสาระในการเรียนการสอนในทุกระดับ โดยเน้นให้เยาวชนได้เรียนรู้ และตระหนักถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เพื่อร่วมกันอนุรักษ์ และสืบทอดต่อไป

8) การร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานของรัฐและเอกชน ทั้งภาครัฐและเอกชน ควรเข้ามามีบทบาทในการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริง เช่น ดำเนินการให้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างมีประสิทธิภาพ ร่วมอนุรักษ์ภูมิปัญญาอย่างจริงจัง ส่งเสริมให้มีการเผยแพร่อย่างทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

9) การสนับสนุนจากรัฐบาล รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ส่งเสริม ค้ำครอง และเผยแพร่ ความมอบหมายให้หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบทำงานอย่างจริงจังติดตามและประเมินผลงาน และรัฐควรกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรัก ภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษตนเอง

10) สนับสนุนคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรพิทักษ์รักษาผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของประชาชนต่อภูมิปัญญาที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ การจดสิทธิบัตร หรือลิขสิทธิ์ เป็นต้น เพื่อเป็นผลคุ้มครองทางกฎหมาย

สรุปได้ว่าแนวทางสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น จะต้องร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน ในการสรรหาบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาในแต่ละสาขา ส่งเสริมให้เป็นที่ยุ้จักและเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลายและดำเนินการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเก็บในรูปแบบสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้นและสามารถนำไปเป็นแนวปฏิบัติได้

3.2 การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2.1 ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน คือ บุคคลที่มีองค์ความรู้ ที่เกิดจากประสบการณ์ชีวิต หรือเกิดจากการถ่ายทอดจากผู้รู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งการถ่ายทอดองค์

ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การส่งต่อความรู้ไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งในการส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้จะเป็นไปโดยตั้งใจหรือไม่ก็ได้ ด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีผู้รู้หรือนักวิชาการหลายท่านได้จำแนกวิธีการถ่ายทอด องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

3.2.1.1 จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538) ได้อธิบายถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีวิธีการถ่ายทอด 2 วิธี คือ

1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เด็กหรือเยาวชน โดยทั่วไปเด็กมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ๆ ในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดความสนใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทดลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งควรทำและไม่ควรทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เยาวชนอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อให้เกิดการสืบทอดอุดมการณ์ให้ลูกหลานได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ช่วยให้เยาวชนรู้จักคิด รู้จักสังเกต รู้จักเปรียบเทียบ อันเป็นการเรียนรู้จากรากเหง้าของตนเอง เกิดความซาบซึ้งและภูมิใจที่ได้เกิดมาในชุมชนท้องถิ่น เช่น การจัดทำโครงการเยาวชนรักถิ่น เป็นต้น

2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรและเป็นวัยทำงาน จึงมีวิธีการถ่ายทอดได้หลายรูปแบบ เช่น การบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

3.2.1.2 นัทธี พงษ์คนตรี (2544 : 223) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1) การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้าน ที่แทบทุกคนรู้เรื่องทำกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่นาเช่นเครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี คุ่นเคยมาตั้งแต่เด็ก ภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

2) การสืบทอดภายในครัวเรือน ในการถ่ายนั้นจะเริ่มจากการถ่ายทอดผู้ที่ใกล้ชิดก่อน เช่น ลูก ภรรยา เครือญาติ โดยวิธีขยายความคิด และค่อย ๆ ให้สัมผัสกับความจริงด้วยการค่อยทำทีละเล็กละน้อย เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญ ที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัวเช่น ความสามารถในการครอบครับบางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในตระกูล

3) การฝึกฝนจากผู้รู้ ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการตัดแปดและพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเองแล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหิน ทำหม้อ เป็นต้น

4) ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับ เป็นความรู้บางอย่างเกิดขึ้นโดยตนเอง ไม่ได้สนใจหรือไม่ได้คาดคิดมาก่อนเป็นต้นว่ามีวิญญานหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอก ทำให้มีความสามารถในการรักษาโรค หรือความสามารถในการทำนายทายทักได้ ซึ่งยังไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้

5) การจัดเวทีชุมชน เพื่อทำการประชุม เสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งการระดมสมองในการวางแผนแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งเป็นการเติมพลังทางกาย ทางใจ และทางปัญญาซึ่งกันและกัน

3.2.1.3 Brundage และ Mackeracher (1980) ได้เสนอรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 รูปแบบ คือ

1) การถ่ายทอดความรู้แบบควบคุมชี้แนะ (Directing) ช่วยให้ผู้เรียนรู้ได้รับทักษะและความรู้เฉพาะที่จำเป็นในการทำกิจกรรม โดยผู้ถ่ายทอดให้ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในเรื่องที่เรียนรู้ในเวลาสั้น ๆ ผู้เรียนรู้ไม่ต้องเสียเวลาค้นคว้าด้วยตนเอง สร้างความเชื่อมั่นและคุณค่าให้แก่ตัวเอง

2) การถ่ายทอดความรู้แบบอำนวยความสะดวก (Facilitating) ผู้เรียนรู้ค้นพบความหมายใหม่ เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เจตคติ ทักษะ และวิธีปฏิบัติการจากสิ่งที่เรียนรู้เป็นการผสมผสานสิ่งที่ผู้เรียนรู้ เคยเรียนหรือมีประสบการณ์มาก่อน เข้ากับสิ่งที่เรียนรู้ใหม่ เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนพัฒนามโนภาพแห่งตน

3) การถ่ายทอดความรู้แบบร่วมมือกัน (Collaborating) เป็นกระบวนการถ่ายทอดที่ผู้ถ่ายทอดและผู้ที่ย้เรียนรู้ร่วมกันแสวงหาความรู้และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ผู้ถ่ายทอดต้องทำตัวเป็นผู้ที่เรียนรู้คนหนึ่งเหมือนกับผู้เรียนรู้อื่น ๆ

3.2.1.4 ชีรยุทธ เสนิงส์ ณ อยุธา (2550 : 99-100) ได้กล่าวว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่นิยมใช้กันอยู่ทุกภูมิภาคมีดังต่อไปนี้

1) การบอกเล่า บรรยาย ด้วยวาจา เป็นวิธีการที่ผู้ถ่ายทอดเป็นฝ่ายบอกเล่า อธิบาย หรือถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์สั่งสมของตนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอด ในรูปของคำพูด โดยผู้ถ่ายทอดจะต้องเป็นฝ่ายเตรียมเนื้อหาที่จะพูด วิธีนี้ผู้ถ่ายทอดจะมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ให้ความรู้ ส่วนผู้รับการถ่ายทอดจะเป็นผู้รับฟัง และจดจำ ความรู้หรือบันทึกระละเอียดต่าง ๆ ที่ได้รับฟังตามไปด้วย

2) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผู้ถ่ายทอดแสดงหรือกระทำพร้อมกับการบอกหรืออธิบายเพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดได้ประสบการณ์ตรงในเชิงรูปธรรม ซึ่งจะทำให้เข้าใจวิธีการ ขั้นตอน และสามารถปฏิบัติได้ การสาธิตที่นิยมใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญา คือการสาธิตวิธีการและการสาธิตประกอบการบรรยาย

3) การปฏิบัติจริง อาจหมายถึงการฝึกปฏิบัติในสถานการณ์จริงเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้รับการถ่ายทอดลงมือกระทำจริงในสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริง โดยผู้ถ่ายทอดเป็นผู้คอยแนะนำ ตรวจสอบ และแก้ไข เพื่อให้กระบวนการปฏิบัติถูกต้องตามขั้นตอนและได้ผลงานตามที่ต้องการด้วยวิธีการนี้ผู้รับการถ่ายทอดจะได้เรียนรู้ และสั่งสมประสบการณ์ไป ทีละเล็ก ทีละน้อยจนสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง นับเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เน้นทักษะ กระบวนการและผลงานที่เกิดจากการปฏิบัติ

4) วิธีถ่ายทอดโดยให้เรียนรู้จากสื่อด้วยตนเอง เป็นวิธีที่จัดเป็นประสบการณ์การเรียนรู้ภูมิปัญญาในรูปของสื่อประสมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และทำความเข้าใจด้วยตนเองมากที่สุด เช่น บทเรียนแบบโปรแกรม ศูนย์การเรียนรู้ คอมพิวเตอร์ช่วยสอน เป็นต้น

5) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปของแหล่งเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ตลาดนัดภูมิปัญญา เป็นต้น โดยจัดเป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เปิดกว้างสำหรับทุกคนเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ทุกเวลา การถ่ายทอดโดยวิธีนี้อาจรวมหมายถึงการใช้วิถีสัญลักษณ์ในรูปของคำราต่าง ๆ ที่บันทึกไว้ด้วย

6) วิธีถ่ายทอดโดยใช้การแสดงพื้นบ้านเป็นสื่อ เป็นวิธีที่ใช้การแสดงที่ชาวบ้านนิยมชมชอบเป็นสื่อในการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางภูมิปัญญา โดยที่ผู้รับการถ่ายทอดจะได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้

7) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น คำราต่าง ๆ และในรูปของสื่ออื่น ๆ เช่น วิดีทัศน์ในรูปของวีซีดี / ดีวีดี เทปเสียง หรือแผ่นซีดีเสียง รวมถึงเว็บไซต์เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาต่อไปไม่ให้สูญหาย

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายลักษณะ อาจใช้อายุเป็นเกณฑ์ในการแบ่งกลุ่มผู้รับการถ่ายทอด เพื่อให้สามารถใช้เทคนิคหรือวิธีการถ่ายทอดได้อย่างเหมาะสมยังผลให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น หรืออาจใช้วิธีการกล่อมเกลாதงสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป ผู้รับการถ่ายทอดจะเกิดการเรียนรู้ตามวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านพิธีกรรมและความเชื่อในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ไม่ได้หมายความว่าวิถีใด จะดีกว่าวิถีใด คงไม่มีวิธีการ

ถ่ายทอดคือเป็นวิธีที่ดีที่สุด หากอยู่ที่การเลือกใช้ชีวิตการถ่ายทอดให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการถ่ายทอด องค์ความรู้ที่จะถ่ายทอด กลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด และรวมถึงความพร้อมของผู้ถ่ายทอดเอง ซึ่งอาจต้องใช้หลายวิธีผสมผสานกันไป จึงจะช่วยให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

สรุปภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานสำคัญของการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสรรพวิชาความรู้ที่ชุมชนใช้แก้ปัญหาหรือจรโลงชีวิตของเขา ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่มีการสั่งสม มีการประยุกต์ใช้มายาวนานหรือชุมชนรับมาจากภายนอก ล้วนแต่เป็นความรู้ที่ผ่านการพิสูจน์ว่าเข้ากันได้กับวิถีชีวิตด้านอื่นๆ ของชุมชนท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสามารถดำรงอยู่ได้ยาวนาน จำเป็นต้องมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม หรือบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้จะต้องมีภูมิคุ้มกันทางปัญญาของตนเอง คือการพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่นให้มีอิสรภาพทางการคิด มีความเป็นตัวของตัวเอง สามารถวิเคราะห์ พัฒนาแบบใหม่ วิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็งของภูมิปัญญาของตนเอง และสิ่งที่น่าสนใจจากภายนอกเพื่อเลือกประยุกต์ใช้อย่างชาญฉลาดและมีการปรับใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ปัจจุบัน การพัฒนากระแสหลักเป็นการแข่งขันที่เน้นความมีประสิทธิภาพสูงสุดในเวทีโลกและอีกแนวทางหนึ่ง คือการพัฒนาชุมชนในระดับรากหญ้า ซึ่งต่างก็มีเป้าหมายคือการพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นต้องรักษาสมดุลของการพัฒนาทั้งสองแนวทาง โดยมีสติและรู้จักรากเหง้าของตนเอง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนชุมชนท้องถิ่นหลงเหลืออยู่ให้เห็นการพัฒนา จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) เป็นตัวขับเคลื่อนการก้าวไปข้างหน้าเพื่อการปรับตัวและการสร้างเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการพึ่งตนเองให้ได้ก่อน แล้วถึงจะเป็นการผนึกกำลัง เพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชน

4. แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันเป็นยุคสังคมแห่งการเรียนรู้ คือ ประชาชนมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะทุกคนต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอาชีพและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยการแสวงหาความรู้จากการเรียนรู้ด้านสถานที่ เช่น โบราณสถาน สถาบันการศึกษา วัด และแหล่งการเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้ยังมีแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

สารทิ วรรณตรง (2547 : 103-107) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดองค์ความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ คือ

1. ครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่บุตร พี่น้อง เครือญาติใกล้ชิด ถ่ายทอด แก่กันและกันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไว้ ความรู้หลายอย่างไม่มีการเผยแพร่ให้ผู้อื่น เพราะถือเป็น “มรดก” ของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ศิลปกรรมการแสดง ศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับเก็บไว้ถ่ายทอดให้ผู้ที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอด ภูมิปัญญาเท่านั้น สำหรับการถ่ายทอดมีหลายประการ และไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจน เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับการซึมซับจากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

2. วัดและชุมชน ทั้งนี้เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนหรือศูนย์การศึกษานอกระบบ เป็นที่ฝึกอาชีพ ที่ประชุมสัมมนา และที่นัดหมายสำหรับการจัดกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดงานตามประเพณี การทำบุญเนื่องในโอกาสสำคัญ รวมไปถึงกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันผู้คนในชุมชนโดยเฉพาะชนบทจะผูกพันกับวัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นความศรัทธา โดยมีพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่ม ผู้ประสานส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม นอกจากนี้วัดยังมีบทบาทเป็นสถานที่ดูแลสุขภาพกายและสุขภาพจิตของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางพบปะสนทนาของประชาชน ชุมชนมีความใกล้ชิดกับวัด วัดจึงเป็นศูนย์ของชุมชน

3. ครู เจ้าสำนัก เป็นการถ่ายทอดโดยบุคคลที่เป็นผู้รู้ผู้ชำนาญให้แก่บุคคลอื่น ลูกศิษย์ อาจเป็นลูกหลานหรือผู้สนใจสมัครเป็น “ศิษย์” ครูเองก็ได้รับการถ่ายทอดจาก “ครู” ของตน มาในลักษณะเดียวกัน ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี การรับเป็นครูและศิษย์ จะเริ่มต้นด้วยพิธีกรรมที่เรียกว่า “ชกครู” อันแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง เพราะครู จะเป็นผู้ถ่ายทอดไม่เพียงแต่ทักษะหรือวิธีการต่าง ๆ ให้เท่านั้น แต่จะถ่ายทอดวิญญาณให้ศิษย์ที่เก่ง และดีจริงและสามารถ สืบทอดทุกอย่างจากครูทั้งในเรื่องทักษะ เนื้อหา รูปแบบ และจิตวิญญาณ ของเรื่องนั้น ๆ อันเป็นความชำนาญของครู

4. เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรผลผลิต และทุนของตนเอง จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้จากผู้ภายในชุมชนเท่านั้นอาจไม่เพียงพอ ต้องอาศัยการเรียนรู้จากผู้จากภายนอก หรือจากการไปศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา การฝึกงาน และการทดลองปฏิบัติ ดังนั้นการเรียนรู้โดยองค์กร ชุมชนท้องถิ่นและเครือข่ายเป็นรูปแบบการ ถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดรูปแบบหนึ่ง

สรุปได้ว่า แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีหลากหลายลักษณะ หากแต่ครอบครัว นับเป็นรากฐานของชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ที่สร้างการเรียนรู้ของบุคคลในครอบครัว มีการ ส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของสมาชิกใน

ครอบครัว เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ส่วนแหล่งการเรียนรู้อื่น ๆ เป็นเพียงส่วนเสริมหรือสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ขยายวงกว้างในระดับชุมชนท้องถิ่นและสังคม

5. กระบวนการเรียนรู้กับการสร้างสรรค์ สังคมภูมิปัญญา

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540) การสร้างสรรค์สังคมภูมิปัญญา เป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการมายาวนาน ธรรมชาติ การเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญ และถือว่าเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ และการเรียนรู้จากการสัมผัสมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้ว สังคมเป็นมรดกทางปัญญาจึงมีความ สำคัญเช่นเดียวกับการเรียนรู้วิทยาการก้าวหน้า จากการศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญจะก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาไว้อย่างมากมายพอสรุป กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ได้ดังนี้คือ

1. การลองผิดลองถูก ในบรรพกาล มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ต่อสู้แย่งชิงสิ่งของ ที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และเผชิญ โขภคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ เมื่อประสบความสำเร็จแล้วก็ถึงขั้นเสียชีวิตหรือบาดเจ็บ แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พ้นจากอันตราย ฯลฯ จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็ต้องสั่งสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดให้กับลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามประพฤติปฏิบัติก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียมหรือข้อห้าม ในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ ไปกาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติ รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติ เช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข หรือป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งที่ภูมิปัญญาเหล่านั้น ใช้การต่อไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะปัจจัยเหตุเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาต้องเสี่ยงชีวิตกันใหม่อีก เมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไร จึงจะแก้ปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ หากล้มเหลวก็จะจดจำเป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้น และมีความเสี่ยงน้อยลง

2. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการ ลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ ในกรณีของชาวบ้านในประเทศไทย ก็จะเห็น ได้ว่า ชาวเหนือเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างเขา แล้วค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ใน

การแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน ชาวอีสานเรียนรู้ที่จะเสาะแสวงหาแหล่งดินดำ น้ำชุ่มเป็นที่ทำกิน หรือขุดสระไว้รอบทิวเขาเพื่อเลี้ยงชุมชน ชาวภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภาวะน้ำหลาก น้ำท่วม น้ำลด ด้วยการปลูกเรือนใต้ถุนสูง เดินทางด้วยเรือ และทำนาทำไร่ให้สอดคล้องกับฤดูกาล ส่วนชาวใต้ก็เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างคนอยู่ต่างถิ่น ต่างทำเลกัน ในเขตเชิงเขา ลุ่มน้ำ และชายทะเลด้วยการผูกไมตรีแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างพื้นที่ การเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการกระทำจริง ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แต่คนรุ่นหลัง ด้วยการ สานิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (literary tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาค จะนิยมสองวิธีแรกคือ สานิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของ ตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำตักเตือน ภาษิต กลุ่มนิทาน และตำนานนิทาน ฯลฯ สุดแต่จะสะดวกและจะเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์อักษร หรือการสาธิตก็ไม่มีอะไรตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนที่รับถ่ายทอด ในบางกรณีความรู้ ที่สั่งสมไว้ ก็อาจถดถอยหรือสูญหายได้

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัวเป็นการ ตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมเป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิปัญญา ความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรมก็ไม่มี การเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุดังกล่าว พิธีสืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบังสุกุล พิธีสู่ขวัญ ในโอกาสต่าง ๆ ฯลฯ จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม เป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลัง ด้วยพิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมวงาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะ ความเชื่อ คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคม ประเพณี แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่ นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง และให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์ พิธีกรรม ก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้

ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ยังคงเป็นมนุษย์ที่มีได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ฝ่ายเดียว

5. การเรียนรู้โดยศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์ชีวิต ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนต่อกัน ภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้มีกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรม อย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า สำหรับพุทธศาสนา ในขั้นปรมาตถ์ก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวง สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนในนับถือศาสนานั้น ๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย กว้างขวางทั้งในด้านสาระรูปแบบ วิธีการ และกระบวนการ เรียนรู้ของคนในสังคมไทย จึงมีพลวัตมากกว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยี ข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมั่นไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้ กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ ที่มีทางเลือก (options) ให้แสวงหามากมายไม่รู้จบ และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณาอยู่อย่างอเนก อนันต์

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทาง สิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคมได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในหมู่คนที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้โดยการบูชา “เจ้าแม่กวนอิม” “พระพรหม” และการทรงเจ้าเข้าผีอันมีอยู่ดาษดื่นเพื่อขอลาภผล หรือแก้วิกฤตการณ์ในชีวิต หรือการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วย

การผสมผสานการแพทย์สมัยใหม่กับสมุนไพร และการรักษาทางใจจากหมอพื้นบ้านและพระสงฆ์ และการไปให้หมอคุณทำนายทายทัก ขาดความมั่นใจในตัวเอง เป็นต้น ตัวอย่างดังกล่าวหากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ทั่วไปเกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีปัญหาวิกฤตการณ์ท่ามกลางความสลับซับซ้อนทางสังคมยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมา และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งที่ได้ผลและไม่ได้ผล สร้างสรรค์ และไม่สร้างสรรค์

8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้วิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไป ในที่นี้ วิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบอย่างที่เขาสังเกตอยู่ เจ็บ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผิน ๆ เป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของคนอื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาสื่อความหมายในทางชั่วร้ายไม่ หากเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากก็น้อย และถ้ายอมรับนับถือกันว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่งได้

จากกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่หลากหลายดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น ในทุกภูมิภาคของสังคมไทยที่เป็นแหล่งบ่มเพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช้านานนั้น แตกต่างสิ้นเชิงกับการเรียนรู้ในรูปสถาบัน ดังตาราง เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษากับการเรียนรู้ของชุมชน ท้องถิ่น

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบการเรียนรู้ในสถาบันการศึกษากับการเรียนรู้ของชุมชน

	สถาบันการศึกษา	ชุมชน/ท้องถิ่น
องค์กร	- สถาบันการศึกษา	- องค์กรชุมชนท้องถิ่น
กลุ่มเป้าหมาย	- นักเรียน/นักศึกษา	- คนในชุมชนทั้งเด็ก-ผู้ใหญ่-ผู้สูงอายุ
ผู้สอน	- ครู/อาจารย์	- วิทยากรท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน
วิธีการจัดการเรียน	- มีชั้นเรียน	- ไม่มีชั้นเรียน
การสอน	- เอาเนื้อหาวิชาที่สอนเป็นตัวตั้ง	- เอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง
การวัดผล	- มีการวัดผลประเมินผล	- ไม่มีการสอบวัดผลด้วยตัวเองว่า สามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่
ระยะเวลา	- มีระยะเวลาเรียนจบหลักสูตร	- ไม่มีระยะเวลาแน่นอน การเรียนรู้ไม่สิ้นสุด

ที่มา ปรับจาก (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2538 : 48)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวถึงกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องกระบวนการเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวกับกระบวนการเกิดของวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอด ต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีชาวบ้านผู้ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและ สรุปบทเรียน ผสมผสานความรู้กับเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังกะตถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้ สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ ที่กระทบสืบต่อกันมา

2. การส่งสมความรู้ การส่งสมความรู้หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ การส่งสมความรู้ได้มา 2 ทาง คือ การส่งสมด้วยตนเอง โดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่ง คือ มีผู้ถ่ายทอดให้ ในรูปของวัฒนธรรมประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งความรู้จะถูกส่งสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้ถูกส่งสมมาจากประสบการณ์และได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง คือ ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลงมือทดลอง และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไข ทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่ส่งสมนี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และการดำรงเผ่าพันธุ์

3. การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรแต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญา เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

4. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรม ส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

ความหมายแนวคิดและประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน และทฤษฎีการยอมรับ

1. ความหมายแนวคิดและประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ปุ่น คงเกียรติเจริญ (2533:10-11) กล่าวว่า หัตถกรรมเป็นสินค้าที่สร้างขึ้น ด้วยมือและมักจะเป็นสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวัน หัตถกรรมเหล่านี้มักจะสอดคล้องวัฒนธรรม ประเพณีของ

ภูมิภาคที่ผลิตเป็นสินค้าที่ทำด้วยมือ อาจใช้หรือไม่ใช้เครื่องมือแบบง่าย ๆ ในการผลิตก็ได้แต่ต้องใช้ฝีมือของคนในการผลิตและประกอบด้วย 2 คุณลักษณะ ต่อไปนี้

1. มีการแสดงออกของศิลปะและประเพณีแหล่งผลิต
2. ผลิตโดยมีผู้ชำนาญ ที่ประกอบกิจกรรมในรูปแบบแห่งอุตสาหกรรมภายใน

ครัวเรือน

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2538:17) ให้ความหมายของหัตถกรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากฝีมือและภูมิปัญญา เพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต หัตถกรรมชิ้นแรกของมนุษย์ ได้แก่ เครื่องหินกะเทาะของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งถือว่าการเริ่มต้นของการใช้ฝีมือและความคิดสร้างสรรค์ สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จากหัตถกรรมชิ้นแรกมนุษย์ได้สร้างงานหัตถกรรมสำหรับใช้สอยในชีวิตประจำวันขึ้นอีกมากมายหลายประเภท พร้อมกับพัฒนารูปแบบของหัตถกรรมเหล่านั้น ให้มีประโยชน์ใช้สอยได้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ทำได้ ซึ่งหัตถกรรมบางชนิดต้องใช้เวลาในการพัฒนาสืบต่อกันนานหลายชั่วชีวิต อาจเป็นเวลาหลายร้อยปีหรือหลายพันปี

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2538:73-85) ได้แบ่งศิลปหัตถกรรมออกเป็นประเภทดังนี้

1. เครื่องเคลือบดินเผา (CERAMICS) ได้แก่ ภาชนะเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นดินเผาธรรมดาและดินเผาที่เคลือบด้วยน้ำเคลือบชนิดต่างๆ ซึ่งมีอยู่เกือบทุกภาคของประเทศไทย กรรมวิธีการผลิต และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละถิ่น เช่น การปั้นโอ่ง อ่าง กระจาดเคลือบลายมังกร ของจังหวัดราชบุรี เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เครื่องปั้นดินเผาสีทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และเครื่องปั้นดินเผาของจังหวัดเชียงใหม่

2. การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย (TRXTILE AND EMBROIDERY) ได้แก่ การทอผ้าในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งการทอผ้าไหม การทอผ้าฝ้าย และการทอผ้าชนิดอื่น ๆ เช่น การทอผ้าไหมของภาคเหนือและภาคอีสาน การทอผ้าเกาะยอของจังหวัดสงขลา การทอผ้าพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

3. การแกะสลัก (CARVING) ได้แก่ การแกะสลักเพื่อใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยวัสดุต่างๆ เช่น การทำครกหินที่อ่างศิลา จังหวัดชลบุรี แกะสลักไม้สำหรับทำเครื่องเรือน เครื่องตกแต่งอาคารของภาคเหนือ การแกะสลักไม้เป็นรูปเคารพของภาคอีสาน การแกะสลักตัวหนังสือของภาคใต้ และการแกะงาช้าง ที่อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ไปจนถึงการแกะเขาสัตว์ กระดุกสัตว์

4. หัตถกรรมโลหะ (METAL WORKS) ได้แก่ งานหัตถกรรมโลหะชนิดต่างๆ ตั้งแต่การทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยเหล็ก เช่น จอบ เสียม มีด พร้า อาวุธ การปั้นหล่อรูปเคารพ และเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยทองเหลือง ทองแดงสำริด ตะกั่ว รวมถึงการทำเครื่องประดับตกแต่งด้วยเงินทอง

5. เครื่องจักสาน (BASKETRY MATS) ได้แก่ หัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำด้วยวิธีจักสานโดยใช้วัสดุธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจูด ใบลำเจียก ใบเตย ย่านลิเภา ฯลฯ เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่ยังมีทำกันแพร่หลายทั่วทุกภาค และนิยมใช้กันอย่างกว้างขวางแหล่งผลิตเครื่องจักสานที่สำคัญมีกระจายอยู่ทั่วภาค ทั้งที่ทำขึ้นเพื่อขายแลกเปลี่ยนเฉพาะ

2. ทฤษฎีการย้อมสี

การย้อมสีได้ปฏิบัติกันมานานนับ 1000 ปี เป็นทั้งศิลปะที่ทำให้เกิดสิ่งทอมีความสวยงามดูใจให้ใช้ เป็นทั้งวิทยาศาสตร์ที่ทำให้สีติดอยู่ที่สิ่งทอได้และคงทน สีไม่ตก พร้อมทั้งจะปรับปรุงกระบวนการย้อมให้มีประสิทธิภาพสูงสุด เห็นเทคโนโลยีที่ต้องการความรู้และความสามารถโดยเฉพาะอัจฉราพร ไสละสูต ได้กล่าวถึงทฤษฎีการย้อมสีเอาไว้ว่า สีย้อมทุกชนิดเมื่อละลายอยู่ในน้ำมีได้อุณหภูมิจะเคลื่อนตัวอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกันที่เมื่อเรามองผ่านเปลวแดดเห็นฝุ่นละอองเคลื่อนไหวในอากาศ ที่เป็นเช่นนี้เพราะในตัวสีและในน้ำมีแรงอย่างใดอย่างหนึ่งแฝงอยู่ เมื่อนำวัสดุสิ่งทอไปลงในน้ำย้อมแรงนั้นจะทำให้ตัวสีเคลื่อนไหวตามลำดับขั้นนับได้ 3 ขั้น จึงจะเห็นสิ่งทอเป็นสีตามที่ต้องการ ได้แก่

1. สีค่อย ๆ เคลื่อนตัวในน้ำย้อมเกาะที่ผิวเส้นใย
2. สีจะยึดติดที่ผิวของเส้นใย
3. สีจะค่อยๆ เคลื่อนตัวจากผิวภายนอกของเส้นใยเข้าไปจนกระทั่งถึงกึ่งกลาง เส้นใย

(อัจฉราพร ไสละสูต. 2527 : 64)

การย้อมสีที่ถูกต้อง สีจะต้องติดเข้าไปถึงภายในเส้นใย จะติดเฉพาะรอบนอกเส้นใยไม่ได้เมื่อใช้กล้องจุลทรรศน์ตรวจดูตามขวางของเส้นใยจะเห็นสภาพการย้อมได้ชัดเจน ในทางปฏิบัติการย้อมให้สีติดเข้าไปถึงภายในเส้นใยนี้ได้ทำเสมอไป กระบวนการย้อมมักสิ้นสุดลงก่อนสีติดแต่บริเวณรอบนอกเส้นใย ภายในมีสีขาวเรียกว่า ring dye ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นได้กับเส้นใยทุกชนิดเมื่อย้อมใน 2-3 นาทีแรก หรือเมื่อย้อมที่อุณหภูมิต่ำกว่าที่ควรเป็น ซึ่งทำให้ระดับการเคลื่อนตัวของสีภายในเส้นใยลดน้อยลง โยผ้าทุกชนิดมีลักษณะอย่างหนึ่งที่เหมือนกันคือประกอบด้วยโมเลกุลเล็ก ๆ ต่อกันเหมือนโซ่ ถ้าใช้รังสีเอกซ์ ตรวจจะพบว่า การเรียงตัวของโมเลกุลเส้นใยไม่เหมือนกัน เมื่อนำเส้นใยไปดิงยัดจะทำให้โมเลกุลเรียงตัวกันได้ดีขึ้น ลักษณะการเรียงตัวของโมเลกุลเส้นใยมี 2 แบบ แบบหนึ่งเรียงตัวเป็นระเบียบเรียกว่า crystalline

ในไฮเซลลูโลสเรียกว่า micelles จะอยู่เป็นช่วง ๆ ภายในเส้นใย และยังมีอีกส่วนหนึ่งเรียงตัวกัน หลวม ๆ ไม่เป็นระเบียบ พาดพันกันไปมาในเส้นใย เรียกว่า amorphous region โมเลกุลของสีย้อม ค่อนข้างใหญ่ ไม่สามารถซึมผ่านเข้าไปในระหว่างโมเลกุลของเส้นใยที่เรียงตัวกันหนาแน่นได้ จะต้องมีตัวที่ทำให้เส้นใยพองตัวได้ นอกจากน้ำนั่นคือ สารช่วยติดที่ทำให้ โมเลกุลของเส้นใย เกิดช่องว่าง โมเลกุลของสีย้อมจึงสามารถเข้าไปในเส้นใยได้ง่ายทำให้สีค่อย ๆ เข้มขึ้นตามลำดับ การย้อมสีธรรมชาติจะคำนึงถึงจุดนี้เป็นสำคัญ จึงต้องควบคุมการย้อมด้วยอุณหภูมิ ระยะเวลาและ เติมสารช่วยติด จึงจะทำให้สีติดเข้าไปในเส้นใยได้โดยไม่มีการตกสีหรือซีดจางเร็ว

สารช่วยติดที่ช่วยในการย้อม เป็นตัวเร่งปฏิกิริยาการย้อมให้เร็วขึ้น ย้อมให้สีติด ทนทานสม่ำเสมอในการย้อมสีธรรมชาติ ใช้อยู่ 3 ชนิด ได้แก่

1. กรดทำหน้าที่เป็นตัวทำลายสีทำให้ประจุไฟฟ้าลบในเส้นใยน้อยลง และเพิ่ม ประจุไฟฟ้าบวก

2. ต่างทำหน้าที่ให้โมเลกุลของสีทำปฏิกิริยาติดติดกับโมเลกุลของเส้นใยได้ดี

3. เกลือแกง ทำหน้าที่เพิ่มประจุไฟฟ้าในน้ำย้อม ทำให้สีติดเส้นใยได้มากขึ้น สามารถลดอุณหภูมิน้ำย้อมลงได้

2.1 สีย้อมธรรมชาติ

เส้นใยเครื่องนุ่งห่มสมัยก่อน เกิดจากการถักทอโดยฝีมือของชาวบ้าน โดยนำฝ้าย มาผ่านกรรมวิธีต่าง ๆ จนได้ออกมาเป็นเส้นด้ายหรือฝ้ายที่นำมาทอจนออกมาเป็นผืนผ้าได้ถูกนำมา คลุกเคล้ากับพืชหลายชนิดเพื่อให้สีต่างกัน กัน แต่เดิมชาวบ้านจะคุ้นกับสีน้ำ (Moeyes, M.1987 : 54) สีจากเปลือกมะพร้าว สีเหลืองจากขมิ้นชันจนกระทั่งขยายออกมาเป็นสารพัดสีการย้อมสี ธรรมชาติเป็นวิธีที่ใช้มานานกว่า 5,000 ปี (อัจฉราพร ไสละสูต. 2527 : 1) เนื่องจากหาใช้ได้ง่าย ในท้องถิ่นและ สีสังเคราะห์ยังไม่ได้เข้ามามีบทบาทเช่นปัจจุบัน องค์กรเอกชนหลายแห่งได้ ส่งเสริมให้ชาวบ้านหันกลับมาทอผ้าและย้อมสีธรรมชาติควบคู่กันไป สีธรรมชาติที่ใช้สามารถแยก ได้เป็น 3 ชนิด คือ สีที่ได้จากสัตว์ พืช และ แร่ธาตุ ส่วนใหญ่สีที่ใช้ย้อมมักเป็นสีจากพืช โดยการนำส่วนต่างๆ ของพืชมาใช้ เช่น ราก ลำต้น แก่น เปลือก ใบ ดอก และผล (เพยาว์ เหมือน วงษ์ญาติ. 2525 : 43, นันทนัช พิเศษฐวิทย์. 2533 : 2) ได้เคยทำงานวิจัยเกี่ยวกับผลของสารช่วยติด ที่มีต่อการย้อมไหมด้วยใบตะขบฝรั่ง พบว่าส่วนต่าง ๆ ของพืชจะให้สีที่แตกต่างกันเช่น ใบจากพืช เกือบทุกชนิดจะให้สีเขียวที่ใกล้เคียงกัน ในหมากผู้หมากเมีย ใบถั่วแปบ ใบหูกวาง ใบตำลึง ใบผักคืด เปลือกเพกา เหล่านี้ให้สีเขียว ดอกและผลจะให้สีตามสีดอกและสีผลที่มองเห็นส่วนต่าง ๆ ของพืช ต่างชนิดกัน อาจให้สีอย่างเดียวกันได้เช่น

สีเหลือง ได้จาก ส่วนของใบเสียด ใบหม่อน แก่นไม้
 จำพวกแก่นแกลด แก่นขนุน ขางไม้จากต้นรวงทอง เปลือกของผลมะตูมดิบ และรากไม้ เช่น ราก
 ต้นสะกือ รากเล็บรอกและเหง้า ขมิ้นชัน

สีม่วง	ได้จาก	เปลือกต้นตะแบก	แก่นไม้ฝาง	เปลือก	ต้นชะง่อนน้ำ
สีแดงและส้ม	ได้จาก	ลูกต้นคำแสด(คำเงาะ)	เปลือกต้นประดู่		
สีชมพู	ได้จาก	เปลือกต้นนุ่น	เปลือกต้นทองกวาว		
สีน้ำเงิน คราม	ฟ้า	ได้จาก	ต้นคราม	ใบหอม	เปลือกนำฉา
สีม่วงอ่อน	ได้จาก	ลูกหว้า			
สีส้ม (แดงเลือดนก)	ได้จาก	ลูกสะติ			
สีน้ำตาลแก่	ได้จาก	เปลือกไม้โกงกาง			
สีน้ำตาล	ได้จาก	ยอดฝรั่ง			
สีดำ	ได้จาก	เปลือกต้นสมอ			

(สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน. 2538 : 19)

การที่พืชต่าง ๆ ให้สีที่แตกต่างกันหรือเหมือนกันเนื่องมาจากสารสีที่มีอยู่ในพืชนั้นๆ หรือเรียกว่า มีรงควัตถุของสีในพืช ซึ่งยังแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ได้ดังนี้ Alizerin จะให้สีแดง Chlorophyll ให้สีเขียว Carotenoid ให้สีกลุ่มแดงส้ม เหลือง (เพียววี เหมือนวงษ์ญาติ. 2525 : 36 และ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. 2530 : 46)

ทางภาคเหนือใช้สีย้อมธรรมชาติ ย้อมผ้าเป็นเวลานานแล้วดังที่ทรงศักดิ์ ปรางค์ วัฒนากุล ได้เคยศึกษากระบวนการย้อมสีของชาวไทยชนวนไทลื้อและชาวลาว พบว่าการย้อม ธรรมชาตินั้นได้รับการถ่ายทอดกันมาในครอบครัว ผู้อื่นไม่สามารถล่วงรู้ได้ ปัจจุบันความลับ ในการทำสีย้อมผ้าได้สูญหายไปเป็นส่วนมาก คงเหลือแต่ความรู้ ในการทำสีเพียงบางสีเท่านั้น เช่น สีคราม ที่ยังมีการซื้อขายในจังหวัดแพร่ และในหมู่ชาวลื้อเป็นต้น

ปกากะจะญอจะมีความชำนาญในการย้อมสีเส้นฝ้ายด้วยวัสดุจากธรรมชาติ โดยจะ คำนวณฝ้ายให้เพียงพอในการขึ้นเครื่องทอแต่ละครั้ง เพื่อให้ได้สีที่เหมือนกัน การย้อมสีธรรมชาติ มีวิธีแตกต่างกันไปโดยขึ้นอยู่กับวัสดุที่นำมาใช้ แต่ทั้งนี้ถ้าอยากได้สีติดสีต้องนำฝ้ายมาผ่าน กระบวนการละลายไขมัน โดยต้มน้ำเดือดประมาณครึ่งชั่วโมง แล้วซักด้วยน้ำเย็นจนฝ้ายเป็นสีขาว ปัจจุบันชาวบ้านใช้วิธีซักด้วยผงซักฟอกแล้วล้างออก จากนั้นจึงนำไปย้อมสีขณะฝ้ายกำลังเปียก

1. การย้อมสีเขียวจากเปลือกต้นเพกา เอาเปลือกเพกามาหั่น หรือสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้ม 20 นาที ช้อนเอาเปลือกออก ต้มเอาแต่น้ำใสเติมลงไปใส่ในน้ำมะเกลือ เล็กน้อย ใส่ปูนขาวและใบส้มป่อยผสมลงไป ทิ้งไว้สักพัก แล้วกรองให้เหลือแต่น้ำสีพร้อมที่จะ

ย้อม นำเอาน้ำย้อมตั้งไฟพออุ่น นำฝ้ายซึ่งชุบน้ำบิดพอหมาดจุ่มลงในอ่างย้อมต้มต่อนาน 20 นาที จนได้สีที่ต้องการ ยกฝ้ายออก ชักน้ำสะอาดใส่ราวกระตุกตากจนแห้ง จะได้สีเขียวตามต้องการ

2. การย้อมสีจากเปลือกสมอ ให้เอาเปลือกสมอมาต้มเคี่ยวให้แห้งจนงวด พอสมควร รินเอาแต่น้ำใส่หม้อดิน เอาฝ้ายที่เตรียมไว้ลงย้อมขณะที่น้ำสียังร้อนอยู่ จะได้สีค่าแกมเขียวเข้ม ถ้าต้องการได้สีเขียว ใช้ฝ้ายที่ผ่านการย้อมสีครามมาย้อมจะได้สีเขียวตามต้องการ

3. การย้อมสีเขียวจากเปลือกสมอเอาเปลือกสมอมาต้มเคี่ยวให้แห้งพอสมควร รินเอาแต่น้ำใส่หม้อดิน เอาฝ้ายที่ผ่านการย้อมครามมาครั้งหนึ่งแล้ว ลงไปย้อมในน้ำสียังร้อนอยู่ ต้มต่อไปประมาณ 1 ชั่วโมง หมั่นกลับด้ายฝ้ายไปมา เพื่อให้สีติดซึมอย่างสม่ำเสมอ พอได้สีตามต้องการยกฝ้ายขึ้นกระตุก ตากให้แห้ง จะได้สีเขียวตามต้องการ

4. การย้อมสีจากเปลือกกรรป่า โดยการแช่เปลือกต้นกรรป่าในปริมาณพอสมควรไว้นาน 3 วันแล้วตั้งไฟต้มให้เดือด จนเห็นว่าสีออกหมดดีแล้ว จึงเทน้ำย้อมใส่ลงในอ่างย้อมหมักแช่ไว้ 1 คืน นำเอาเปลือกไม้ฝิ่งแดด จนแห้ง เก็บไว้ใช้ต่อไป สีเปลือกไม้นี้ถ้าถูกต้ม จะกลายเป็นสีค่าได้

5. การย้อมสีจากเกี๋ยงเขียวจากเปลือกเพกา กับแก่นขนุน เอาเปลือกเพกาสด ๆ มาล้างน้ำ ฝิ่งแดดสัก 2-3 แดด พักทิ้งไว้ เอาแก่นขนุนหั่นหรือไสให้เป็นชิ้นบาง ๆ แบ่งเอา มา 1 ส่วน ผสมกับเปลือกเพกา 3 ส่วน ต้มเคี่ยวให้น้ำเดือดแล้วกรองเอาแต่น้ำ เวลาย้อมเติมน้ำ สารส้มเล็กน้อยเพื่อให้สีติดดีและทนทาน การย้อมเอาฝ้ายซึ่งชุบน้ำแล้วบิดพอหมาดลงในอ่างย้อม หมั่นกลับฝ้ายไปมา เพื่อให้สีติดสม่ำเสมอ ไม่ต่าง จึงยกฝ้ายขึ้นชกน้ำให้สะอาดบิดกระตุก ตาก

6. การย้อมสีน้ำตาลแก่จากเปลือกไม้โก่งกาง นำเอาเปลือกไม้โก่งกางที่แห้งพอหมาด มาล้างน้ำให้สะอาด แช่น้ำไว้ 1 คืน แล้วต้มเคี่ยวไว้ 2 วัน กรองเอาแต่น้ำย้อมใส่สารเคมี ไฮโดรเจนซัลไฟด์ ผสมลงในน้ำย้อมเล็กน้อย เพื่อให้สีติดดีขึ้น เอาฝ้ายที่ชุบน้ำพอหมาดจุ่มลงในน้ำย้อม ตั้งไฟต้มนาน 30 นาที ยกฝ้ายขึ้นชกน้ำ บิดให้แห้ง กระตุกฝ้ายให้กระจาย ตากแดด

7. การย้อมสีเปลือกไม้โก่งกาง แช่เปลือกไม้โก่งกางในปริมาณพอสมควรไว้นาน 3 วัน แล้วตั้งไฟต้มให้เดือด จนเห็นว่าสีออกหมดดีแล้ว จึงเทน้ำย้อมใส่ลงในอ่างย้อม หมักแช่ไว้ 1 คืน นำเอาเปลือกไม้ฝิ่งแดดจนแห้งเก็บไว้ใช้ต่อไป สีเปลือกไม้นี้ถ้าถูกต้มจะกลายเป็นสีค่าได้ แต่ทนน้ำเค็ม

8. การย้อมสีด้วยรากข่อย เอารากข่อยแห้งที่มีอายุสักหน่อย เพื่อจะให้ได้ดีเข้ม มาล้างหรือหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้มน้ำเดือด น้ำสีจะเป็นสีแดงจึงยกลง กรองเอาแต่น้ำสี นำเอาฝ้ายซึ่งเตรียมจะย้อมชุบน้ำให้เปลือกพอหมาดลงในน้ำสีประมาณ 30 นาที หรือกว่านั้น หมั่นยกฝ้ายกลับไปกลับมาเพื่อให้สีติดฝ้ายอย่างทั่วถึง แล้วนำฝ้ายที่ย้อมขึ้นจากหม้อบิดพอหมาด นำไปล้างน้ำ

สะอาด แล้วผึ่งให้แห้ง จะได้ฝ้ายที่ย้อมเป็นสีแดงตามต้องการ การย้อมสีด้วยเมล็ดค้ำแสดวิธีเตรียมสีจากเมล็ดค้ำแสด แกะเมล็ดออกจากผลที่แก่จัด แช่น้ำร้อนหมักทิ้งไว้หลาย ๆ วัน จนสารสีตกตะกอน แยกเมล็ดออก นำน้ำสีที่ได้ไปเคี่ยวจนงวดเกือบแห้งแล้วนำไปตากแดด จนแห้งเป็นผงเก็บไว้ใช้

9. การย้อมสีดำจากลูกมะเกลือ นำเอาลูกมะเกลือมาตำละเอียด แล้วแช่ในน้ำ ในน้ำที่แช่นี้อารากลำเจียก หรือต้นเบงต่าปนกับลูกมะเกลือ แล้วเอาฝ้ายที่ลงน้ำแล้วบิดพอหมาด ลงย้อมในน้ำย้อม สัก 3-4 ครั้ง การย้อมทุกครั้งต้องตากแดดให้แห้งจนเห็นว่าดำสนิท ถ้าต้องการให้ผ้าเป็นเงาใช้งาดำตำละเอียด นำฝ้ายมาคลุกเคล้าให้ทั่ว ผึ่งไว้สักพัก กระจุดตก

10. การย้อมอีกวิธีหนึ่งคือ เอาลูกมะเกลือที่แช่น้ำทิ้งไว้คืนในปริมาณที่ต้องการมาตำให้ละเอียดพร้อมกับใบหญ้าส้อมเกี่ยวแล้วเอาไปแช่ในน้ำค้าง (ได้จากต้นมะขามเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า แล้วละลายน้ำกรองเอาน้ำใส ๆ จะได้น้ำย้อมที่ต้องการ) นำเอาด้ายฝ้ายที่ลงน้ำบิดพอหมาด จุ่มลงในอ่างย้อม ใช้มือช่วยบีบด้วยฝ้ายเพื่อให้สีซึมอย่างทั่วถึง ปล่อยให้แห้งแล้วซักขึ้น จากอ่างน้ำย้อม ซักให้สะอาดกระจุดตกให้แห้ง

11. การย้อมสีแดงจากดอกคำฝอย นำดอกคำฝอยมาตำให้ละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง ผสมน้ำค้างเพื่อให้เกิดสี (น้ำค้างได้จากการนำต้นผักขมหนามที่แก่จนเป็นสีแดงหรือน้ำตาล มาตากให้แห้งสนิทแล้วนำไปเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า ผสมกับน้ำทิ้งให้ตกตะกอน รินเอาแต่น้ำใส ๆ มาผสมกับสี) ส่วนวิธีย้อมทำโดยนำดอกคำฝอยมาต้มให้น้ำออกมาก ๆ จนเหนียว เก็บน้ำไว้ จากนั้นเอาแก่นไม้ฝางมาใส่ด้วยกบบาง ๆ แล้วต้มให้เดือดนานประมาณ 6 ชั่วโมง ซ้อนกากทิ้ง เวลาจะย้อมฝ้าย นำเอาน้ำย้อมที่ต้มแล้วทั้งสองอย่างมาเทรวมเข้าด้วยกัน แล้วเติมสารส้มลงไปเล็กน้อย คนให้เข้ากันคิน้ำฝ้ายที่ชุบน้ำและตีเส้นให้กระจายลงย้อมในอ่างย้อม

12. การย้อมสีเขียวจากใบหูกวางเอาใบหูกวางมาตำคั้นเอาแต่น้ำสีกรองให้สะอาดต้มให้เดือดเอาฝ้ายที่เตรียมไว้ ลงย้อมจะได้เป็นสีเขียวอ่อน หมั่นยกฝ้ายกลับไปกลับมา เพื่อไม่ให้ฝ้ายดำ และสีย้อมจะได้ดีทั่วถึง พอได้ความเข้มของสีดีฝ้ายตามต้องการจึงยกขึ้นบิดหมาด ซักน้ำสะอาดผึ่งให้แห้ง

13. การย้อมสีจากคราม ตัดต้นครามมาปั่นและมัดเป็นพ่อน ๆ นำไปแช่น้ำไว้ในภาชนะที่เตรียมไว้ประมาณ 2-3 วัน จนใบครามเปื่อย จึงแก้มัดครามออกเพื่อให้ใบครามหลุดออกจากลำต้น นำลำต้นทิ้งไป เอาปูนขาวในอัตราส่วนที่เหมาะสมกับน้ำที่แช่ครามผสมลงไปแทนต้นคราม จากนั้นนำเอาขี้เถ้าซึ่งได้จากเหง้ากล้วยเผาจนดำ ผสมลงไป ทิ้งไว้ประมาณ 2-3 คืน จนกว่าน้ำที่กวนใส รินน้ำที่ใสออกทิ้ง จะได้น้ำสีครามตามต้องการ อาจใช้ผ้าขาวบางกรองเพื่อจะได้น้ำสีครามที่ละเอียด นำฝ้ายไปขยำในหม้อคราม พยายามอย่าให้ฝ้ายพันกัน ให้น้ำสีกินเข้าไปใน

เนื้อผ้าฝ้ายอย่างทั่วถึง จนกระทั่งได้สีเข้มตามต้องการ จึงยกฝ้ายขึ้นจากหม้อ บิดให้หมาดล้างน้ำสะอาด นำไปขึ้นราวตากให้แห้ง

14. การย้อมสีชมพูจากต้นมหากาฬและต้นฝาง เอาเปลือกของต้นมหากาฬมาสับให้ละเอียดต้มในน้ำเดือดประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วช้อนเอาเปลือกออก เดิมไม้ฝางซึ่งผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ลงไปต้มในน้ำเดือดนาน 1 ชั่วโมง เดิมใบส้มป่อยลงไปอีก 1 กำ ต้มต่อไปอีกเล็กน้อย ช้อนเอากากออกแล้วเติมน้ำค้างลงไป จะได้น้ำย้อมสีชมพูจึงเอาฝ้ายที่ชุบน้ำบิดพอหมาด จุ่มลงไปในอ่างย้อม ตั้งไฟต้มนาน 30 นาที ยกขึ้นจากอ่างย้อมนำไปซักน้ำบิดให้แห้งกระตุกให้เส้นด้ายกระจายตากแดด

15. การย้อมสีเหลืองจากแก่นขนุน นำแก่นขนุนที่แห้งแล้วมาหั่นหรือสับด้วยกบเบา ๆ ใช้มือขยำให้ปนละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง แล้วต้มประมาณ 4 ชั่วโมง คว้าสีนั้นออกตามความต้องการหรือยังเมื่อใช้ได้ช้อนเอากากทิ้งกรองเอาน้ำใสเติมน้ำสารส้มเล็กน้อย เพื่อให้สีติดดี เอาฝ้ายซึ่งชุบน้ำพอหมาด จุ่มลงในอ่างย้อม กลับฝ้ายไปมานาน 1 ชั่วโมง เอาขึ้นจากอ่างย้อม ซักด้วยน้ำสะอาดกระตุกตาก

16. การย้อมสีเหลืองจากแก่นแกลเล ใช้ส่วนของแก่นแกลเลย้อมผ้าจะได้สีเหลือง ซึ่งจะมีสารสีเหลืองชื่อ Morin อยู่ประมาณ 1% ให้นำเอาแก่นแกลเลมาตากให้แห้งแล้วผ่าให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่หม้อต้มเดือด จนน้ำต้มสีเป็นสีเหลืองจึงยกลง และนำเอาไปกรองเก็บน้ำสีไว้เอาแกลเลที่กรองไว้ไปต้มน้ำให้เดือดต่อไปจนได้น้ำสีจากแกลเล ซึ่งสีอ่อนกว่าหม้อแรก เก็บน้ำสีไว้ทำแบบเดียวกัน จนได้น้ำสีครบ 3 หม้อ จะได้น้ำสีอ่อนสุดถึงแก่สุด นำเอาฝ้ายที่เตรียมไว้ลงย้อมในน้ำสีหม้อที่ 3 ซึ่งเป็นสีอ่อนสุดยกฝ้ายกลับไปกลับมาเพื่อให้น้ำสีเข้าไปในเนื้อผ้าได้ทั่วถึงไม่ค้าง ทิ้งไว้สักพักจึงยกฝ้ายขึ้นบิดพอหมาด นำไปย้อมในหม้อที่ 2 และหม้อที่ 1 ทำแบบเดียวกัน จนย้อมได้ครบ 3 หม้อ นำฝ้ายขึ้นซักน้ำสะอาดจนสีไม่ตก เอาเข้ารังผึ่งให้แห้ง (www.kasetporpeang.com)

ตารางที่ 2.2 แสดงวัสดุธรรมชาติที่นิยมใช้ ในการย้อมสี

ชื่อไทย	ชื่อปกากะฉะญอ	ส่วนที่ใช้	สีที่ได้
ขมิ้น	เสี่ยอ	หัว, เหง้า	เหลือง
คราม	นอช่อ	ใบ	กรมท่า
"	สะหย่า	ใบ, ยอด	ดำ
-	โตะ	ราก	แดง
สมอป่า	-	ใบ	กากี้แกมเขียว
"	-	เปลือก	เขียวแก่
แก่นขนุน	-	แก่น	เขียวตองอ่อน
เปลือกเพกา	-	เปลือก	เขียวตองอ่อน
ประคู้, ไม้แดง	-	เปลือก	แดง
เงาะป่า	-	เมล็ดใน	แสด

ที่มา : www.kasetporpeang.com

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิระภา คอทอง (2542) จากการศึกษาการทดลองย้อมสีผ้าด้วยขมิ้นชัน โดยใช้สารช่วยติดขณะย้อม คือน้ำมะนาว น้ำมะขามด้วยความเข้มข้น 20, 50 และ 70 เปอร์เซ็นต์ ผลการทดลองวิเคราะห์การใช้น้ำมะนาวและน้ำมะขามเป็นสารช่วยติดขณะย้อม ถ้าหากใช้ในปริมาณความเข้มข้นต่ำกว่า 70 เปอร์เซ็นต์ สารช่วยติดนั้น ๆ จะไม่มีผลต่อการติดสีของผ้าเพราะปริมาณของสารช่วยติดน้อย จึงไม่สามารถทำให้เกิดอำนาจการดูดติดของโมเลกุลสีย้อมมากพอที่จะติดเข้าไปในเส้นใยได้ เมื่อใช้ในปริมาณความเข้มข้น 70 เปอร์เซ็นต์ ผ้าจะมีการติดสีดีและมีความทนทานต่อแสงแดดและการซักน้ำได้ดี สำหรับการใช้ขมิ้นชันเป็นสีย้อม เมื่อต้องการสีย้อมที่แตกต่างไปจากการทดลองนี้ที่ได้สีเหลืองอมแดง ให้เติมสารให้สีธรรมชาติชนิดอื่นลงไปในน้ำย้อม จะได้ผ้าตามสีที่ต้องการ

เพชร ชูระวร และคณะ (2545 : 68-69) จากการศึกษาพบว่าองค์ความรู้และกระบวนการย้อมสีด้วยวัสดุธรรมชาติของผู้หญิงปกากะฉะญอ (เผ่าสะกอว์) ที่มีความคงทนและความสดใสของสี ที่มี

คุณภาพมีองค์ประกอบ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการทำความสะอาดฝ้ายก่อนย้อมขั้นตอนการย้อม และขั้นตอนการทำความสะอาดฝ้ายหลังการย้อม และการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปกาเกอะญอ ในปัจจุบัน คือ

1. การถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือน ยังมีวิธีการใช้วิธีการและรูปแบบเดิมในการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาเพราะเป็นวิธีการที่ง่ายและสะดวก เด็กชายและเด็กหญิงโดยส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากพ่อแม่ หรือญาติผู้ใหญ่

2. ถ่ายทอดความรู้ตามความสนใจของเด็ก การรับเอาความรู้จากผู้รู้ในชุมชนไม่จำกัดไว้เฉพาะบุตรหลานของตนหรือเฉพาะกลุ่มเครือญาติเท่านั้น การถ่ายทอดความรู้ควบคู่กับการประกอบพิธีทางความเชื่อในชุมชนปกาเกอะญอ

นายธีรพงษ์ ไพโรจน์ศิริ โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย จ.สงขลา นักเรียนทุนโครงการพัฒนาและส่งเสริมผู้มีความสามารถพิเศษทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (พสวท.) ของสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (สสวท.) ซึ่งมีความสนใจในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำวัสดุจากธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์โดยทำเป็นโครงการวิทยาศาสตร์เรื่อง "การศึกษาการย้อมสีธรรมชาติจากแก่นขนุน" โดยทำการศึกษาหาชนิดของสารมอร์แดนท์ที่ช่วยย้อมสีจาก แก่นขนุนที่ดี ซึ่งเลือกใช้จุลสีหรือคอปเปอร์ซัลเฟตและสารส้มหรือโพแทสเซียมอลูมิเนียมซัลเฟตเป็นสารมอร์แดนท์ และใช้น้ำสกัดจากกระถินเป็นตัวย้อมฝาดรองพื้นก่อนย้อมสี โดยศึกษาในแง่ความเข้มข้นของสารมอร์แดนท์ที่มีผลต่อความเข้มของสีที่ติดในเนื้อผ้า โดยเลือกความเข้มข้นในช่วง 0.1-0.5 โมล/ลิตร

ในการวิจัยของคณะผู้วิจัย จากศูนย์วิจัยหม่อนไหมนครราชสีมา ซึ่งมีคุณชวนพิศ สีมานจร เป็นหัวหน้าคณะได้ศึกษาการย้อมสีเส้นไหมด้วยสีธรรมชาติ กลุ่มสีเหลือง ซึ่งมีการใช้วัตถุดิบธรรมชาติหลายชนิด เช่น ปรือ ไค้ แก่นขนุน และรากขมิ้น แต่พืชเหล่านี้เจริญเติบโตช้า และส่วนที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นราก ต้นและแก่น ซึ่งหมายถึงว่า ต้องตัดมาทั้งต้นชนิด ถอนรากถอนโคน ไม่มีส่วนที่เหลือไว้ให้เจริญเติบโตได้อีก การศึกษาวิจัยจึงหันมาสนใจพืชอายุสั้นโตเร็ว และพบว่า "ดอกดาวเรือง" มีคุณสมบัติที่สามารถนำมาสกัดเป็นสีย้อมผ้าได้

พรเพ็ญ โขชัย และเมทินี ทวีผล (2556 : 116-125) การย้อมสีด้วยฝ้ายด้วยสีย้อมจากใบและเปลือกต้นมะม่วงกะล่อน โดยการใช้มอร์แดนท์ (ทองแดง หรือเหล็ก หรืออะลูมิเนียม) ทำให้เส้นฝ้ายที่ได้มีเฉดสีดังนี้ สีเขียว สีน้ำตาลปนเขียว สีน้ำตาล และสีเทาของเส้นด้านฝ้ายจะติดทนเมื่อใช้สีย้อมจากเปลือกต้นมะม่วงและมีทองแดงเป็นมอร์แดนท์ เนื่องจากอิทธิพลของสารพอลิฟีนอลที่มีอยู่มากในเปลือกต้นมะม่วง ในขณะที่การย้อมสีจากใบมะม่วง ต้องใช้กรดทาริก (Tartaric Acid) เป็นสารช่วยย้อมด้วยจึงจะทำให้สีติดทน

พรเพ็ญ โขชัย และเมทินี ทวีผล (2554) ศึกษาของการย้อมจากการแช่เปลือกถนนทรี มีสีส้ม และเมื่อนำไปต้มทำการสกัดน้ำย้อมเปลือกถนนทรีจะมีสีเข้มขึ้น การตรวจสอบสมบัติทางเคมี ได้แก่ ความเป็นกรด - เบสของน้ำย้อมสีจากเปลือกถนนทรีมีความเป็นกรด คือ มีค่า pH เฉลี่ย 4.97 และจากการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ จากการตรวจหาแทนนิน สารประกอบฟีนอลิก และเฟลโวนอยด์ พบว่า สีน้ำย้อมจากเปลือกถนนทรี เป็นสารแทนนิน ที่มีโครงสร้างเป็น Disubstituted Hydroxy Aromatic (O-Para Hydroxy Aromatic) ซึ่งจัดเป็นสารฟีนอลิก และมี แอนทราควิโนน โดยไม่มี ฟลาโวนอยด์ เป็นองค์ประกอบ ความยาวคลื่นที่น้ำย้อมสีจากเปลือกถนนทรีดูดกลืนแสงได้มากที่สุด ที่ 476.12 นาโนเมตร เป็นการดูดกลืนแสงในช่วงแสงสีน้ำเงิน (435 – 480 นาโนเมตร)

กลมนันท์ ศรีจ้อย (2553 : 12) การถ่ายทอดองค์ความรู้ การทอผ้าของชุมชนบ้านเนินขาม มีประเด็นดังนี้

1. การถ่ายทอดระดับบุคคล เป็นการเรียนรู้แบบตัวต่อตัวระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน โดยการบอก ทำให้ดู หรือจับมือทำซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีของ Bloom (อ้างใน อารี พันธุ์ณี, 2546, 176-177) เมื่อบุคคลเกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ ก็ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกทางด้านจิตใจ ความเชื่อ ความสนใจ จึงทำให้เกิดความชำนาญ เช่น การใช้มือ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดในเวลาที่ย่างจากงานประจำจากอาชีพของตนเองเพราะการทอผ้าเปรียบเสมือนงานอดิเรก โดยวิธีการถ่ายทอดของคนใจ ชุมชนมี 4 รูปแบบด้วยกัน

- แบบที่ 1 ถ่ายทอดจากครอบครัว
- แบบที่ 2 ถ่ายทอด จากญาติ
- แบบที่ 3 ถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน
- แบบที่ 4 ถ่ายทอดจากผู้มีความเชี่ยวชาญ

2. การถ่ายทอดระดับชุมชน มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการทอผ้าที่น่าสนใจ การรวมกลุ่มกันของชุมชน รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกันของคนในชุมชน โดยได้รับความร่วมมือ และส่งเสริมจากหน่วยงานราชการในระดับท้องถิ่น ไปจนถึงหน่วยงานราชการในระดับจังหวัด

3. ปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้ ปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน

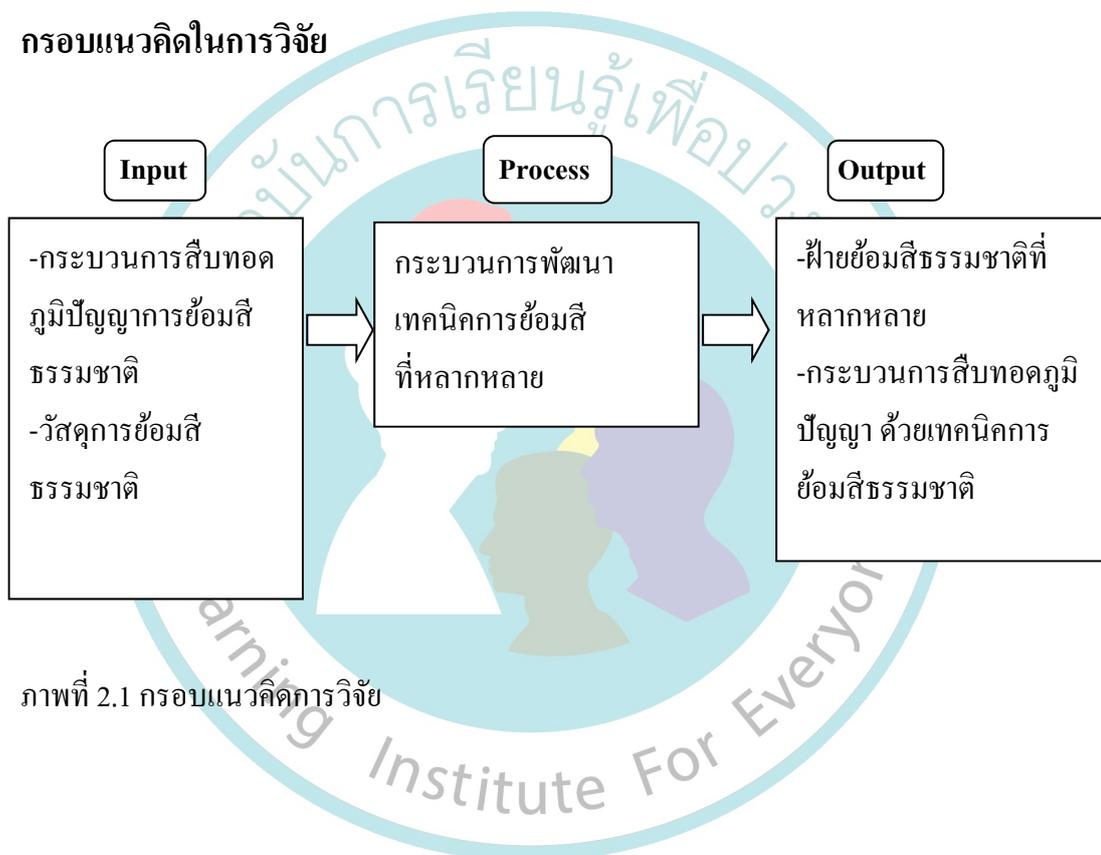
- ปัจจัยภายนอก ที่ส่งเสริมการถ่ายทอด เริ่มจากการทำตามแบบอย่าง หรือการเลียนแบบ รายได้จากการทอผ้า เมื่อสามารถก่อให้เกิดรายได้จนเจือจรรอบครัว

- ปัจจัยภายใน ได้แก่ ทักษะดี ความรักความศรัทธา และแรงเสริมจากตลาด

นันทวุฒิ ป้องขันธ และศุภวัฒน์กร วงศ์นวนสุ (2013 : 1343) จากการศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการผลิตผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติของผู้ผลิตผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติของอำเภอบ้านเขว้า

จังหวัดชัยภูมิ พบว่า การจัดเก็บความรู้ มีจัดเก็บความรู้ ในรูปแบบการจดจำเองโดยใช้ประสบการณ์ และความชำนาญและการลองผิดลองถูกของตนเอง เป็นความรู้เฉพาะตัวบุคคลซึ่งไม่มีการจดบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด และ การอนุรักษ์และถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ พบว่า เป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และนำความรู้ที่ได้รับมาใช้และปฏิบัติ โดยอาศัย ประสบการณ์ ความชำนาญ และความรู้อาจจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันภายในวิถีชีวิตประจำวัน โดยผ่านการลองผิดลองถูกและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่” เป็นการวิจัยแบบทดลองเชิงปฏิบัติการมุ่งศึกษา (Experimental Research) โดยมุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีของเส้นด้วยวัตถุดิบจากธรรมชาติ ผ่านเทคนิควิธีการที่หลากหลายโดยมีเครื่องมือดำเนินการดังนี้

1. แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม (Participant Observation Record) โดยผู้ศึกษาจะทำการบันทึกเนื้อหาในประเด็น

- การเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเมล็ดสีวัตถุดิบ
- ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้าย
- ขั้นตอนประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา

โดยแบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจะระบุเนื้อหาดังกล่าวอย่างครบถ้วนเพื่อจะได้ข้อมูลมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์กระบวนการย้อมสีฝ้าย

2. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) เพื่อศึกษาถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ และเทคนิควิธีการการย้อมสีธรรมชาติ

- ศึกษาการกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ
- ศึกษาการเทคนิควิธีการย้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

รูปแบบของงานวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงทดลองปฏิบัติการ

ขอบเขตในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้กระทำการศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีฝ้ายด้วยสีธรรมชาติใน หมู่ บ้านขุนอมแฮดนอก หมู่ 5 ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ สมาชิกกลุ่มทอผ้า

ปกาเกาะญอ้อมด้วยสิทธรมชาติ จากการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การคมนาคม เทคโนโลยี ต่างๆ เกิดความสะดวกสบาย และความทันสมัย การสืบทอดภูมิปัญญาในการอ้อมสิทธรมชาติ ที่กำลังจะถูกละเลย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มประชากรได้แก่ กลุ่มสมาชิกทอผ้าบ้านขุนอมแฮคนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 30 คน

กลุ่มตัวอย่างใช้กลุ่มประชากรในการศึกษาการวิจัยจำนวน 30 คน

เครื่องมือการดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สิ้อมธรมชาติต่าง ๆ
2. การจัดประชุมชี้แจงถึงกระบวนการศึกษาวิจัย
3. การสัมภาษณ์เชิงลึกการสอบถามการอ้อมสิ้อมธรมชาติในทุกขั้นตอนเพื่อเก็บข้อมูลทั่วไปส่วน บุคคลสังคมและเศรษฐกิจ
4. การบันทึกภาพ ขั้นตอนการอ้อมสิ้อมธรมชาติ และบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วมกิจกรรม
5. การทดลองเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

หมายเหตุ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการทำวิจัย ตั้งแต่กระบวนการ เตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ขั้นตอนการอ้อมสิ้อมธรมชาติ กระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาและนวัตกรรม การเพิ่มเจดสีเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในเชิงธุรกิจชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาผลการอ้อมสิ้อมธรมชาติด้วยการเพิ่มเจดสีและความคงทนของสิ้อมบนผ้า ด้วยวิธีการตากและการซักน้ำได้ดำเนินการวิเคราะห์ โดยแบบเล่าเรื่องเชื่อมโยงปัจจัยสัมพันธ์ ของกระบวนการ อ้อมสิ้อมธรมชาติอย่างเป็นเหตุ – ผล (Narrative description) เชื่อมโยงกลุ่มตัวอย่างในการทำ กิจกรรมการอ้อมสิ้อมธรมชาติ

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สีย้อมธรรมชาติต่าง ๆ
2. ศึกษาประวัติความเป็นมากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติตามภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว รวบรวมเป็นข้อมูลสำหรับศึกษา ด้วยการสอบถาม และสัมภาษณ์เชิงลึกสมาชิกกลุ่มทอผ้าป่ากาเกะญอ บ้านขุนอมแฮนนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่
3. กำหนดปัจจัยที่ใช้ในการทดลองคือ น้ำจืด น้ำมะขาม น้ำปูนแดง น้ำสารส้ม น้ำสนิมเหล็ก จุนสี โดยผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยเป็นผู้กำหนดปัจจัยในการทดลอง
4. จัดประชุมสมาชิกกลุ่มทอผ้าป่ากาเกะญอ บ้านขุนอมแฮนนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ
5. ทำการทดลอง ตามแผนการทดลองที่วางไว้ บันทึกผลและบันทึกภาพผลการทดลอง
 - 5.1. การทดลองตามแบบของสมาชิกกลุ่มทอผ้าป่ากาเกะญอ บ้านขุนอมแฮนนอก
 - การทำความสะอาดเส้นด้ายฝ้าย โดยผสมน้ำกับผงซักฟอ (ผงซักฟอขาว หรือน้ำยาล้างจาน) แช่ด้ายฝ้าย 1 คืน แล้วเอาไปต้มต่ออีก 1 ชั่วโมง ที่ต้องทำความสะอาดล้างให้สะอาดแล้วบิดหมาดๆพักไว้
 - เตรียมน้ำย้อมสีจากเปลือกไม้ที่เตรียมไว้โดยแช่ไว้นาน 1 คืนหรือประมาณ 12 ชั่วโมง แล้วนำมาต้มนาน 1 ชั่วโมง กรองเอาแต่น้ำย้อมสีเตรียมการย้อมสี
 - ย้อมสีเส้นฝ้ายโดยนำเอาเส้นฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปต้มนาน 1 ชั่วโมง พักไว้ให้เย็นล้างทำความสะอาด แล้วผึ่งลมให้แห้ง
 - 5.2. การทดลองเพื่อพัฒนาเพิ่มเฉดสี
 - ขั้นตอนการเตรียมวัสดุธรรมชาติที่ใช้ในการวิจัย
 - เตรียมตัวช่วยในการเพิ่มเฉดสี น้ำจืด น้ำมะขาม น้ำปูนแดง น้ำสารส้ม น้ำสนิมเหล็ก น้ำจุนสี
 - 5.3. เปรียบเทียบผลการทดลอง
 - 5.4. สรุปผลการทดลอง

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลองด้านการย้อมสีธรรมชาติ กรณีศึกษาบ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่” ได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม (Participant Observation Record) ของประชากรในประเด็นการเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจดสีวัตถุคืบ ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้ายและขั้นการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา

ตอนที่ 2 ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจและความต้องการของผู้ร่วมวิจัยในการย้อมสีฝ้าย ประเด็นการศึกษาใช้สีเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมในการใช้สีธรรมชาติ การใช้สีเพื่อการพัฒนาการตอบสนองความต้องการของตลาด และแนวโน้มของการใช้สีที่หลากหลายในชุมชน

ตอนที่ 3 การทดลองเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ขั้นตอนการย้อมสี กระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาและนวัตกรรมการเพิ่มเจดสีเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในเชิงธุรกิจชุมชน

ตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม (Participant Observation Record) ของประชากรในประเด็นการเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจดสีวัตถุคืบ ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้าย และขั้นการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา นำเสนอเป็นตารางประกอบการบรรยายตามตารางที่ 4.1-4.3

ตารางที่ 4.1 แสดงจำนวนและร้อยละผลการเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจดสีวัตถุคืบของกลุ่มตัวอย่าง

ชื่อไทย	ชื่อปกากะญอ	ส่วนที่ใช้	สีที่ได้	จำนวนผู้ใช้	ร้อยละ
ขมิ้น	เส่ยอ	หัว,เหง้า	เหลือง	30	100
คราม	นอช่อ	ใบ	กรมท่า	21	70

ชื่อไทย	ชื่อปกากะธู	ส่วนที่ใช้	สีที่ได้	จำนวนผู้ใช้	ร้อยละ
คราม	สะหยา	ใบ, ยอด	ดำ	23	76
ขอป่า	โศ๊ะ	ราก	แดง	12	40
เงาะป่า	-	เมล็ด	ส้ม แสด	30	100
เปลือกมะม่วงป่า	-	เปลือก	เขียวอ่อน	30	100
แก่นขนุน	-	แก่น	เขียวตองอ่อน	20	66
เปลือกเพกา	-	เปลือก	เขียวตองอ่อน	13	43
ประคู้, ไม้แดง	-	เปลือก	แดง	7	23

จากตารางที่ 4.1 พบว่า กลุ่มตัวอย่างเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องวัตถุดิบที่ให้เมล็ดสี ทั้งหมด 8 ชนิด ได้สี 8 สี สีที่นิยมใช้มากที่สุดได้แก่ ขมิ้น เงาะป่าและเปลือกมะม่วง จำนวนประชากรที่ใช้ จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 100 รองลงมาได้แก่ คราม จำนวนประชากรที่ใช้ จำนวน 23 คน คิดเป็นร้อยละ 76 และสี คราม จำนวนประชากรที่ใช้ จำนวน 21 คน คิดเป็นร้อยละ 70 และสีที่ใช้ น้อย คือ ประคู้ ไม้แดง ร้อยละ 23

ตารางที่ 4.2 แสดงขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้ายของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน

ขั้นตอนการทดลอง	วิธีการดำเนินการ
ขั้นตอนที่ 1	การทำความสะอาดเส้นด้ายฝ้าย โดยผสมน้ำกับผงซักฟอ (ผงซักฟอขาว หรือน้ำยาล้างจาน) แช่ด้ายฝ้าย 1 คืน แล้วเอาไปต้มต่ออีก 1 ชั่วโมง ที่ต้องทำความสะอาดล้างให้สะอาด แล้วบิดหมาดๆพักไว้
ขั้นตอนที่ 2	เตรียมน้ำย้อมสีจากเปลือกไม้ที่เตรียมไว้โดยแช่ไว้นาน 1 คืนหรือประมาณ 12 ชั่วโมง แล้วนำมาต้มนาน 1 ชั่วโมง กรองเอาแต่น้ำย้อมสีเตรียมการย้อมสี
ขั้นตอนที่ 3	ย้อมสีเส้นฝ้ายโดยนำเอาเส้นฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปต้มนาน 1 ชั่วโมง พักไว้ให้เย็นล้างทำความสะอาด แล้วผึ่งลมให้แห้ง

ตอนที่ 2 ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจและความต้องการของผู้ร่วมวิจัยในการย้อมสีฝ้าย ประเด็นการศึกษาใช้สีเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมในการใช้สีธรรมชาติ การใช้สีเพื่อการพัฒนาการตอบสนองความต้องการของตลาด

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง ปกาเกอญอบ้านขุนอมแฮนนอก องค์กรความรู้ภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติขึ้นอยู่กับ วัฒนธรรมการแต่งกายของชาวปกาเกอญอนั้นมีลักษณะแตกต่างกันชัดเจนระหว่าง ผู้หญิงสาว แม่บ้านและผู้ชาย ผู้หญิงปกาเกอญอตั้งแต่เด็กจนถึงวัยสาวจะแต่งกายด้วยชุดขาวยาวถึงข้อเท้าแสดงถึงความบริสุทธิ์ ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะแต่งกายด้วยเสื้อคอวีแขนสั้น สีดำแสดงถึงการมีมลทินหรือมีตำหนิ มัวหมอง ส่วนผู้ชายจะแต่งกายด้วยเสื้อคอวี แขนสั้นสีแดง ซึ่งหมายถึงความกล้าหาญ ความแข็งแกร่ง ภาวะผู้นำ แต่เสื้อเด็กผู้ชายและผู้ใหญ่จะมีรายละเอียดลวดลายที่แตกต่างกัน ดังนั้นเสื้อผ้าของชาวปกาเกอญอในสมัยก่อนมีแค่ 3 สี คือสีขาว ได้จากเส้นฝ้ายที่ไม่ต้องผ่านการย้อม สีดำ ได้จากใบฮ่อมหมึก และสีแดงได้จากรากข่อยป่า และใบต้นสัก เป็นต้น

ต่อมาได้มีการใช้สีมากขึ้นตามความเจริญ และสีที่ได้จากพืชมีความหลากหลาย สีแต่ละอย่างได้จากส่วนต่างๆ ของพืช เช่นเปลือก ผล ลำต้น แก่น ใบ เป็นต้น

แนวทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้วยการย้อมสีธรรมชาติ มีรายละเอียดดังนี้

1. กำหนดวัตถุประสงค์ธรรมชาติที่ต้องการย้อมสีฝ้ายที่ต้องการถ่ายทอด
2. การเตรียมการถ่ายทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ
 - 2.1. ผู้ถ่ายทอดความรู้ ต้องเป็นผู้เสียสละและได้รับการยอมรับจากสมาชิก

การถ่ายทอดภูมิปัญญานอกจากเป็นการอนุรักษ์ รักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมแล้วยังเป็นการให้โอกาสแก่ผู้สนใจเรียนรู้ เพื่อร่วมกันดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ส่งเสริมเกื้อกูลกันในชุมชนอันก่อให้เกิดความรักความสามัคคีของคนในชุมชน

2.2. ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ต้องเป็นผู้ที่สนใจศึกษาสิ่งใหม่ มีความอดทน ใฝ่ใจเตรียมความพร้อมให้กับผู้ถ่ายทอดความรู้

3. ขั้นตอนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ

3.1. สถานที่ถ่ายทอดความรู้กำหนดให้เป็นบริเวณบ้านของเจ้าของภูมิปัญญา ซึ่งการถ่ายทอดความรู้เป็นแบบไม่เป็นทางการ

3.2. เนื้อหาในการถ่ายทอดต้องครอบคลุมขั้นตอนการยอมรับรวมถึงเทคนิควิธีการ และการเลือกวัสดุธรรมชาติในการยอมรับ วัสดุอุปกรณ์ต่างๆในการยอมรับ

3.3. วิธีการถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้เป็นลักษณะการสอนแบบรายบุคคล หรือกลุ่มเล็กๆ โดยการลงมือปฏิบัติตามขั้นตอนการเรียนรู้

4. การประเมินผลการถ่ายทอดภูมิปัญญาการยอมรับธรรมชาติ

ผู้ถ่ายทอดความรู้ประเมินได้ด้วยวิธีการสังเกตจากการปฏิบัติ ทักษะของผู้รับการถ่ายทอด ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนต่าง และเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการ ผลงานของการยอมรับธรรมชาติว่าสวยหรือไม่

4.1. ประเมินระหว่างการถ่ายทอด จากขั้นตอนการปฏิบัติถูกต้องตามที่แนะนำ

4.2. ประเมินหลังการถ่ายทอด ประเมินจากผลงานหรือชิ้นงาน

ตอนที่ 3 การทดลองเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการเตรียม วัสดุ อุปกรณ์ ขั้นตอนการยอมรับ กระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาและ นวัตกรรม的增加เพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในเชิงธุรกิจชุมชน

ตัวอย่างกระบวนการขั้นตอนการยอมรับธรรมชาติ

1. การเตรียมฝ้าย การเตรียมฝ้ายก่อนยอมรับมี 3 ลักษณะดังนี้

1.1 การเตรียมฝ้ายแบบที่ 1. เป็นการเตรียมแบบดั้งเดิมและสืบทอดกันมา คือการทำ ความสะอาดฝ้ายก่อนการยอมรับด้วยวิธีการซักฝ้ายด้วยน้ำเปล่า

1.2 การเตรียมฝ้ายแบบที่ 2. การทำความสะอาดฝ้ายด้วยการนำไปต้มกับสบู่ละลายแล้ว ซักทำความสะอาดเส้นฝ้ายด้วยน้ำเปล่า

1) ฝ้าย 24 ปอย

2) น้ำ 30 ลิตร

3) สบู่ละลาย 100 กรัม

4) ระยะเวลาต้ม 45 นาที - 1 ชั่วโมง

5) ภาชนะที่ใช้กะละมังเคลือบ

6) ล้างด้วยน้ำเปล่า 4 ครั้ง

1.3 การเตรียมฝ้ายแบบที่ 3. การทำความสะอาดฝ้ายด้วยการนำไปแช่น้ำผงซักฟอกขาว ที่ไว้ 1 คืน แล้วนำไปซักทำความสะอาดเส้นฝ้าย ล้างด้วยน้ำเปล่า

1) ฝ้าย 24 ปอย

- 2) น้ำ 30 ลิตร
- 3) ผงซักฟอ (ชนิดซักเครื่อง) 100 กรัม
- 4) ภาชนะที่ใช้กะละมังเคลือบ
- 5) ล้างด้วยน้ำเปล่า 4 ครั้ง

2. ขั้นตอนการเตรียมสีย้อม

การทดลองด้วยวิธีดั้งเดิม ใช้วัสดุให้สี จำนวน 2 ชนิดดังนี้

2.1 เปลือกต้นมะม่วง

- 1) นำเปลือกต้นมะม่วง 2 กิโลกรัม สับเป็นชิ้นเล็กๆแช่น้ำไว้ 1 คืน
- 2) นำเปลือกต้นมะม่วงที่แช่น้ำไว้ต้มประมาณ 45 นาที - 1 ชั่วโมง

ตักกาก เปลือกไม้้ออก

- 3) ใต้ปูนแดง 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย
- 4) ใต้เกลือ 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย
- 5) นำฝ้ายที่เตรียมไว้ต้มนาน 45 นาที - 1 ชั่วโมง คอยกลับฝ้ายให้ทั่ว
- 6) นำฝ้ายที่ต้มพักให้เย็น แล้วนำไปซักในน้ำสะอาด บิดให้หมาด กระทบก เส้นฝ้ายให้กระจายตัว แล้วนำไปผึ่งลมในร่มให้แห้ง

2.2 เปลือกต้นรัก ด้วยวิธีดั้งเดิม

- 1) นำเปลือกต้นรัก 2 กิโลกรัม ทูบสับเป็นชิ้นเล็กๆแช่น้ำไว้ 1 คืน
- 2) นำเปลือกต้นรักที่แช่น้ำไว้ต้มประมาณ 45 นาที - 1 ชั่วโมง

ตักกากเปลือกไม้้ออก

- 3) ใต้ปูนแดง 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย
- 4) ใต้เกลือ 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย
- 5) นำฝ้ายที่เตรียมไว้ต้มนาน 45 นาที- 1 ชั่วโมง คอยกลับฝ้ายให้ทั่ว
- 6) นำฝ้ายที่ต้มพักให้เย็น แล้วนำไปซักในน้ำสะอาดบิดให้หมาด กระทบก เส้นฝ้าย

ให้กระจายตัว แล้วนำไปผึ่งลมในร่มให้แห้ง

สีทุกสีที่ต้องการย้อมสีไม่ว่าผู้ย้อมจะเลือกใช้วัสดุชนิดใดก็ตาม จะมีกระบวนการและวิธีการย้อมดั่งที่ได้เสนอรายละเอียดไว้ จากการร่วมปฏิบัติและศึกษาวิธีการย้อมฝ้ายด้วยวัสดุธรรมชาติแบบดั้งเดิม จะเห็นว่าสีย้อม หรือฝ้ายที่ย้อมได้สีเพียงสีเดียวเท่านั้น ต่อวัสดุชนิดหนึ่ง วัสดุชนิดต่อการย้อมในแต่ละครั้ง จึงทำให้ได้สีสันไม่หลากหลายในโทนสีของแต่ละสี

ตารางที่ 4.3 แสดงขั้นตอนการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา

ขั้นตอนการทดลอง	วิธีการทดลอง	ผลการทดลอง
<p>ขั้นตอนที่ 1</p> <p>การเตรียมสื่อด้วยการพัฒนาการยอมรับ</p>	<p>1. คัดเลือกวัสดุธรรมชาติเพื่อการยอมรับ จากพืช 2 ชนิด ได้แก่ เปลือกต้นมะม่วง และเปลือกต้นรัก</p> <p>2. ดำเนินการทดลองยอมรับ จากวัสดุตามข้อ 1 โดยแต่ละสื่อ ทำซ้ำ 3 ครั้ง เพื่อให้การทดลองมีความถูกต้องและมีคุณภาพ และเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายผู้ร่วมดำเนินการได้เรียนรู้และเห็นผลของความแตกต่างและนำผลการทดลองการยอมรับธรรมชาติที่ดีที่สุดนั้นมาพัฒนา ดังนี้</p> <p>เปลือกต้นมะม่วง</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. นำเปลือกต้นมะม่วง 2 กิโลกรัม ทบสับเป็นชิ้นเล็กๆ แช่น้ำไว้ 1 คืน 2. นำเปลือกต้นมะม่วงที่แช่น้ำไว้ต้มประมาณ 45 นาที - 1 ชั่วโมง ตักกากเปลือกไม้้ออก 3. ใส่เกลือ 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย 4. นำฝ้ายที่เตรียมไว้ค้มนาน 45 นาที ถึง 1 ชั่วโมง คอยกลับฝ้ายให้ทั่ว 5. นำฝ้ายที่ต้มพักให้เย็น แล้วนำไปซักในน้ำสะอาดบิดให้มาดกระตุกเส้นฝ้ายให้กระจายตัว 6. เตรียมตัวช่วยใส่ตั้งแต่ละใบ ทั้ง 6 ถึง <ul style="list-style-type: none"> - ถึงที่ 1 น้ำ 2 ลิตร ปูนแดง 1 ช้อนโต๊ะ คนให้ละลาย - ถึงที่ 2 น้ำ 2 ลิตร จุนสี 1 ช้อนชา 	<p>จากการทดลอง การพัฒนายอมรับจากวัตถุดิบจำนวน 2 ชนิด คือ เปลือกต้นมะม่วง เปลือกต้นรักด้วยสารตัวช่วย ทั้ง 6 ชนิด เป็นผลดีต่อการยอมรับธรรมชาติเพียง 1 ครั้งด้วยวัตถุดิบ 1 ชนิด ทำให้ได้โทนสีเพิ่มขึ้น 6 สี มีทั้งสีเข้มและอ่อนต่างกัน จากสารตัวช่วยทั้ง 6 ชนิดที่กำหนดไว้และยังลดเวลา ขั้นตอน ในการยอมรับแต่ละครั้ง เพิ่มความหลากหลายของโทนสีต่อวัตถุดิบแต่ละชนิด อีกทั้งยังช่วยในเรื่องฝ้ายตกสี</p>

	<p>คนให้ละลาย</p> <ul style="list-style-type: none"> - ถังที่ 3 น้ำ 2 ลิตร สนิมเหล็ก 1 <p>ซ็อนซา คนให้ละลาย</p> <ul style="list-style-type: none"> - ถังที่ 4 น้ำแฉะขามเปียก <p>มะขามเปียก 100 กรัม/น้ำ 2 ลิตร</p> <ul style="list-style-type: none"> - ถังที่ 5 น้ำแช่ขี้เถ้าใบกล้วย ขี้เถ้า 1 กิโลกรัม / น้ำ 2 ลิตร - ถังที่ 6 น้ำสารส้ม สารส้ม 1 <p>ซ็อนโตะ/น้ำ 2 ลิตร</p> <p>7. จากนั้นนำเส้นฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปปั่นในถัง ถังละ 2 ปอย นานประมาณ 5- 10 นาที บิดน้ำให้หมดๆ แล้วนำไปซักสะอาด บิดให้หมด กระตุกเส้นฝ้ายให้กระจาย ผึ่งลมตากในร่มให้แห้ง</p> <p>เปลือกต้นรัก</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. นำเปลือกต้นรัก 2 กิโลกรัม ทูบสับเป็นชิ้นเล็กๆ แช่น้ำไว้ 1 คืน 2. นำเปลือกต้นรักที่แช่น้ำไว้ต้มประมาณ 45 นาที - 1 ชั่วโมง ตักกากเปลือกไม้้ออก 3. ใส่เกลือ 1 ซ็อนโตะ คนให้ละลาย 4. นำฝ้ายที่เตรียมไว้ต้มนาน 45 นาที ถึง 1 ชั่วโมง คอยกลับฝ้ายให้ทั่ว 5. นำฝ้ายที่ต้มพักให้เย็น แล้วนำไปซักในน้ำสะอาดบิดให้หมด กระตุกเส้นฝ้ายให้กระจายตัว 6. เตรียมตัวช่วยใส่ตั้งแต่ละใบทั้ง 6 ถัง <ul style="list-style-type: none"> - ถังที่ 1 น้ำ 2 ลิตร ปูนแดง 1 <p>ซ็อนโตะคนให้ละลาย</p>	
--	--	--

	<p>- ถังที่ 2 น้ำ 2 ลิตร จุนสี 1 ซ้อนชา คนให้ละลาย</p> <p>- ถังที่ 3 น้ำ 2 ลิตร สนิมเหล็ก 1 ซ้อนชากนให้ละลาย</p> <p>- ถังที่ 4 น้ำแฉะมะขามเปียก มะขามเปียก 100 กรัม/น้ำ 2 ลิตร</p> <p>- ถังที่ 5 น้ำแช่ขี้เถ้าใบกล้วย ขี้เถ้า 1 กิโลกรัม / น้ำ 2 ลิตร</p> <p>- ถังที่ 6 น้ำสารส้ม สารส้ม 1 ซ้อนโต๊ะ / น้ำ 2 ลิตร</p> <p>7. จากนั้นนำเส้นฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปปั่นในถัง ถังละ 2 ปอย นานประมาณ 5-10 นาที บิดน้ำให้หมาดๆ แล้วนำไปซักสะอาด บิดให้หมาด กระจุกเส้นฝ้ายให้กระจาย ผึ่งลมตากในร่มให้แห้ง</p>	
<p>ขั้นตอนที่ 2</p>	<p>เปรียบเทียบผลการทดลอง</p>	<p>สีทุกสีที่ต้องการย้อมสีไม่ว่าผู้ย้อมจะเลือกใช้วัตถุดิบใดก็ตาม จะมีกระบวนการและวิธีการย้อมดั้งที่ได้เสนอรายละเอียดไว้ จากการร่วมปฏิบัติและศึกษาวิธีการย้อมฝ้ายด้วยวัสดุธรรมชาติแบบพัฒนาการย้อมสีจะเห็นว่าสีย้อม หรือฝ้ายที่ย้อมได้โทนสีที่หลากหลาย ต่อวัตถุดิบหนึ่งวัตถุดิบต่อการย้อมในแต่ละครั้ง จึงทำให้ได้สีสันหลากหลายในโทนสีของแต่ละสี</p>

<p>ขั้นตอนที่ 3</p>	<p>สรุปผลการทดลอง</p>	<p>วิธีการพัฒนาการข้อมลให้ เกิดเจดลลที่หลกหลยเกิดจก การนำภูมิปัญญการข้อมล ธรรมชคของเผ่าปกากะญอ บ้านขุนอมแฮคนอก และได้ พัฒนาปรกษาในกลุ่มผ้าทอ กะเหรียงข้อมลธรรมชค เพื่อ ต้องการเพิ่มทอนลของฝ้าย ด้วยการพัฒนาต่อขอมภูมิ ปัญญาของของ เผ่าปกากะญอ บ้านขุนอมแฮคนอกจนได้ ทอนลของฝ้ายที่หลกหลย</p>
---------------------	-----------------------	---

ตารางที่ 4.4 การเปรียบเทียบฝ้ายที่ย้อมจากเปลือกต้นมะม่วงแบบดั้งเดิมกับสารตัวช่วยทั้ง 6 ชนิด

เปลือกต้นมะม่วง (วิธีดั้งเดิม)	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำสารส้ม	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำปูน	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำขี้เถ้า	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำมะขาม	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำสนิมเหล็ก	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำจุนลี	

ตารางที่ 4.5 การเปรียบเทียบฝ้ายที่ย้อมจากเปลือกต้นรักแบบดั้งเดิม กับสารตัวช่วยทั้ง 6 ชนิด

เปลือกต้นรัก (วิธีดั้งเดิม)	
เปลือกต้นรัก+น้ำสารส้ม	
เปลือกต้นรัก+น้ำปูน	
เปลือกต้นรัก+น้ำขี้เถ้า	
เปลือกต้นรัก+น้ำมะขาม	
เปลือกต้นรัก+น้ำสนิมเหล็ก	
เปลือกต้นรัก+น้ำจุนลี	

สี่ทุกสี่ที่ต้องการข้อมสี่ไม่ว่าผู้ข้อมสี่จะเลือกใช้วัตถุดิบใดก็ตาม จะมีกระบวนการและวิธีการข้อมสี่ที่ได้เสนอรายละเอียดไว้ จากการร่วมปฏิบัติและศึกษาวิธีการข้อมสี่ด้วยวัสดุธรรมชาติแบบพัฒนาการข้อมสี่จะเห็นว่าสี่ข้อม หรือฝ้ายที่ข้อมได้โทนสี่ที่หลากหลาย ต่อวัตถุดิบหนึ่งวัตถุดิบต่อการข้อมในแต่ละครั้ง จึงทำให้ได้สี่สันหลากหลายในโทนสี่ของแต่ละสี่

ฉะนั้นวิธีการพัฒนาการข้อมสี่ให้เกิดเจดสี่ที่หลากหลายเกิดจากการนำภูมิปัญญาการข้อมสี่ธรรมชาติของเผ่าปกากะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก และได้พัฒนาปรีภษาในกลุ่มผ้าทอกะเหรี่ยงข้อมสี่ธรรมชาติ เพื่อต้องการเพิ่มโทนสี่ของฝ้าย ด้วยการพัฒนาต่อข้อมภูมิปัญญาของเผ่าปกากะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก จนได้โทนสี่ของฝ้ายที่หลากหลาย และยังช่วยประหัยวัตถุดิบธรรมชาติ ช่วยลดเวลาในการข้อมสี่อีกด้วย

ข้อห้ามหรือความเชื่อในการข้อมสี่

1. ห้ามข้อมสี่ในวันขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 15 ค่ำ
2. ห้ามข้อมสี่ในขณะที่เริ่มตั้งครรภ์
3. ห้ามข้อมสี่ในวันที่มีคนตายในหมู่บ้าน

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ กรณีศึกษา บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอ และเพื่อศึกษาการพัฒนา เทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลาย ประชากร ได้แก่กลุ่มสมาชิกทอผ้าบ้านขุนอมแฮดนอก หมู่ 5 ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 30 คน เครื่องมือที่ใช้ดำเนินการ วิจัยได้แก่ 1) แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม (Participant Observation Record) โดยผู้ศึกษาจะทำการบันทึกเนื้อหาในประเด็น การเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจดสีวัตถุคิบ ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้าย และขั้นตอนการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา เพื่อจะได้ข้อมูลมา วิเคราะห์ความสัมพันธ์กระบวนการย้อมสีฝ้าย 2) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) เพื่อ ศึกษาถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ และเทคนิควิธีการการย้อมสีธรรมชาติ การวิเคราะห์ข้อมูล แบ่งออกเป็น 3 ตอน ประกอบด้วย ตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม (Participant Observation Record) ของประชากรในประเด็นการเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องเจดสี วัตถุคิบ ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีฝ้ายและขั้นตอนการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาขึ้นมา ตอนที่ 2 ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจและความต้องการของ ผู้ร่วมวิจัยในการย้อมสีฝ้าย ประเด็นการศึกษาใช้สีเพื่อสืบทอดวัฒนธรรมในการใช้สีธรรมชาติ การ ใช้สีเพื่อการพัฒนาการตอบสนองความต้องการตลาด และแนวโน้มของการใช้สีที่หลากหลาย ในชุมชน และตอนที่ 3 การทดลองเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่กระบวนการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ขั้นตอนการย้อมสี กระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาและนวัตกรรมการเพิ่มเจด สีเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในเชิงธุรกิจชุมชน

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการวิจัยกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกากะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าภูมิปัญญาในการย้อมสี ธรรมชาติของเผ่าปกากะญอมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม กระบวนการ

สืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติเป็นการสืบทอดกันในครัวเรือน จากแม่สู่ลูก ญาติพี่น้อง จากเพื่อนบ้านใกล้เคียงและลักษณะการสืบทอดตัวต่อตัว ด้วยกระบวนการที่แตกต่างกัน เช่น การเล่าประสบการณ์ ผ่านการร้องเพลง เล่านิทาน ประเพณีวัฒนธรรม การแต่งงาน การเลี้ยงผี ประเพณีกินปีใหม่ และการลงมือปฏิบัติในกิจกรรมในครอบครัว เครื่องญาติ และในชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยการช่วยทำการย้อมสีฝ้าย การหยิบจับวัสดุ อุปกรณ์ ลงมือทำบ่อย ๆ ซ้ำๆ เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ และการเรียนรู้แบบ ใช้ความใกล้ชิดความผูกพันกัน การลงมือปฏิบัติ เป็นการสืบทอดภูมิปัญญาที่นิยมมากที่สุด เพราะเป็นวิธีที่ง่ายและสะดวก โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในครอบครัวและชุมชนหรือในกลุ่ม เครื่องญาติมีความใกล้ชิด ตามความพึงพอใจและความสะดวกของผู้สอนและผู้เรียน

2. ผลศึกษาการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลายพบว่าการพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติให้มีโทนสีที่หลากหลายผ่านภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ การย้อมสีธรรมชาติในครั้งนี้ได้กำหนดตัวอย่างวัสดุธรรมชาติคือ เปลือกต้นมะม่วง เปลือกต้นรัก โดยมีสารตัวช่วยในการเพิ่มโทนสีที่หลากหลายได้แก่ ปูนแดง สารส้ม น้ำจืดเถ้า น้ำมะขาม สนิมเหล็ก จุนสี วัตถุประสงค์หนึ่งอย่างได้สีทั้งหมด 6 เฉดสีตามสารตัวช่วยที่ใช้ กระบวนการเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญา ร่วมกับกลุ่มทอผ้ากะเหรี่ยงย้อมสีธรรมชาติได้มีการพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติให้มีสีที่หลากหลายจาก วัตถุประสงค์หนึ่งชนิด โดยอาศัยตัวช่วยต่างๆ เช่น น้ำมะขาม น้ำจืดเถ้า น้ำสารส้ม น้ำปูนแดง น้ำสนิมเหล็ก น้ำจุนสี ทำให้เกิดโทนสีที่หลากหลาย

3. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้วยการทดลองการย้อมสีธรรมชาติพบว่าได้สีที่หลากหลายตรงกับสมมุติฐาน ของผู้วิจัยที่สามารถเพิ่มโทนสีให้กับฝ้ายที่ย้อมด้วยวัสดุธรรมชาติ หนึ่งชนิดด้วยการใช้สารตัวช่วยน้ำมะขาม น้ำจืดเถ้า น้ำสารส้ม น้ำปูนแดง น้ำสนิมเหล็ก น้ำจุนสี สามารถได้โทนสี 6 สีตามตัวช่วยที่ใช้ อีกทั้งยังช่วยในการใช้เวลาในการย้อมสีธรรมชาติน้อยลง ลดขั้นตอนการย้อมสี และวัสดุธรรมชาติที่ใช้ในการย้อมแต่ละครั้ง

อภิปรายผล

การย้อมสีธรรมชาติเป็นภูมิปัญญา และวัฒนธรรมการย้อมสีฝ้ายธรรมชาติซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าปกากะญอ แต่จากสภาพเศรษฐกิจ สังคมในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ค่านิยมการแต่งกายก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทำให้ค่านิยมในการย้อมสีธรรมชาติเพื่อใช้ในครัวเรือนจึงลดน้อย และค่อยๆหายไปจากชุมชน ต่อมาเมื่อมีการส่งเสริมจากหน่วยงานส่งเสริมอาชีพของโครงการพัฒนาตามพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ด้านการทอผ้าปกาะกะญอ ย้อมสีด้วยวัสดุธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดกลุ่มผ้าทอย้อมสีธรรมชาติขึ้น และยังคงตระหนักถึงความสำคัญที่ต้องการของการรักษาภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ อีกทั้งเป็นการเพิ่มรายได้ในครอบครัวให้แก่สมาชิก และยังต้องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพิ่มมูลค่าของสินค้า ด้วยการพัฒนาโทนสีของผ้าให้มีความหลากหลาย ตรงกับความต้องการของตลาด

1. จากการวิจัยกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติของปกาะกะญอ บ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าภูมิปัญญา ในการย้อมสีธรรมชาติของเผ่าปกาะกะญอมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติเป็นการสืบทอดกันในครัวเรือน จากแม่สู่ลูก ญาติพี่น้อง จากเพื่อนบ้าน ใกล้เคียงและลักษณะการสืบทอดตัวต่อตัว เพราะเป็นวิธีที่ง่ายและสะดวก โดยการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในครอบครัวและชุมชนหรือในกลุ่มเครือญาติที่มีความใกล้ชิดติดตามความพึงพอใจและความสะดวกของผู้สอนและผู้เรียน สอดคล้องกับแนวคิดของ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540) การสืบทอดภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติเป็นการถ่ายทอด และสั่งสมความรู้ผ่านประสบการณ์ จึงมีการต่อยอดให้แก่บุตร หลาน คนใกล้ชิดตั้งแต่เด็ก โดยไม่มีการบันทึก ตำรา บทเรียนต่างๆ

2. จากการวิจัยการพัฒนาเทคนิคการย้อมสีธรรมชาติที่หลากหลาย พบว่าการพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติให้มีโทนสีที่หลากหลายผ่านภูมิปัญญาการย้อมสีธรรมชาติ การย้อมสีธรรมชาติในครั้งนี้ได้กำหนดตัวอย่างวัสดุธรรมชาติคือ เปลือกต้นมะม่วง เปลือกต้นรัก โดยมีสารตัวช่วยในการเพิ่มโทนสีที่หลากหลายได้แก่ ปูนแดง สารส้ม น้ำจืด น้ำมะขาม สนิมเหล็ก จุนสี กระบวนการเรียนรู้การสืบทอดภูมิปัญญาร่วมกับกลุ่มทอผ้ากะเหรี่ยงย้อมสีธรรมชาติ ได้มีการพัฒนาการย้อมสีธรรมชาติให้มีสีที่หลากหลายจากวัตถุดิบหนึ่งชนิด ทำให้เกิดโทนสีที่หลากหลาย มีโทนสีที่สวยงามทำให้กลุ่มผู้เข้าร่วมวิจัยเกิดความพึงพอใจ และได้นำไปใช้ในย้อมสีธรรมชาติ สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ วิระภา คอทอง (2542) พรเพ็ญ โขชัย, ระมัด โขชัย และเมทินี ทวีผล (2554, 2556)

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ด้านการวิจัย ควรวิจัยโทนีสี่ที่มีความนิยมหรือความต้องการของตลาด และการจัดทำ การบันทึก ตำราของโทนีสี่ต่างๆ จากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติให้เพิ่มมากขึ้น
2. ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้การส่งเสริมสนับสนุน ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอกะเหรี่ยงย้อมสีธรรมชาติให้มีความหลากหลาย ที่ได้รับการพัฒนาให้เป็น สินค้าของหมู่บ้าน หรือยกระดับเป็นสินค้า “หนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล” (OTOP)

บรรณานุกรม

- กลมน์ทซ์ ศรีจ้อย. (2553). การสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาผ้าทอบ้านเนินขามสู่การเรียนรู้. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร มหาวิทยาลัย เทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2539). ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กำพล กาหลง. (2544). “การย้อมสีธรรมชาติจากครั้ง” เกษตรกรรมธรรมชาติ, (3), 28 – 29.
- จารุวรรณ ชรรมวัตร. (2538). วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน. มหาสารคาม: โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- จิรณี สินุชก. (2543). วิถีชีวิตและภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวสวนลองกอง. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม): สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เจษฎา เกษมเศรษฐ์. (2544). “ฝ้ายแกมไหม” สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชลทิพย์ เอี่ยมสำอาง, และวิศนี ศิลตระกูล. (2533). เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและการใช้ แหล่งวิทยาการชุมชน หน่วยที่ 6 เรื่องความเป็นมาของภูมิปัญญาชาวบ้านเทคโนโลยี พื้นบ้านและ แหล่งวิทยาการท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, และแพทรีเซีย ซีสมแมน. (2530). ฝ้ายล้านนา ยวน ลื้อ ลาว. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- ธีรพงษ์ ไพโรจน์ศิริกุล. (2555). โครงการวิทยาศาสตร์เรื่อง "การศึกษาการย้อมสีธรรมชาติ จากแก่นขนุน". โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัย จ.สงขลา.
- ธีรยุทธ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา. (2550). ในเอกสารการสอนชุดวิชา เรื่องการศึกษาจิตสังคมผู้สูงอายุ การถ่ายทอดภูมิปัญญาผู้สูงอายุ. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธีรวุฒิ เอกะกุล. (2543). ระเบียบวิธีวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์. อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- นงนุช ใจแน่น. (2554). ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตและการแปรรูปผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ ในตำบลบ้านตาล อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นันทวุฒิ ป้องจันทร์, และศุภวัฒน์นกร วงศ์ธนาวิสุ. (2556). การจัดการภูมิปัญญาในการผลิตผ้า ไหม ย้อมสีธรรมชาติ อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 1343-1349.
- นันทนัช พิเศษฐวิทย์. (2533). ผลของสารช่วยติดสีที่มีต่อการย้อมไหมด้วยใบ ตะขบฝรั่ง.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

บุศรินทร์ ภัทรไกร. (2546). การข้อมลีสันค้ายฝ่ายด้วยลีส้อมจากเปลือกต้นกระโดน.

เชียงใหม่: สาขาวิชาเคมีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2549). กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน. กรุงเทพฯ :

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ปาเจรา พัฒนถาบุตร และคณะ. (2550). การข้อมลีสัทธิรรมชาติด้วยเทคโนโลยีการสร้างสารอินทรีย์

ชั้นบาง. ค้นเมื่อ 5 มีนาคม 2557, จาก [http:// www.scisoc.or.th/stt/32/sec_E/paper/](http://www.scisoc.or.th/stt/32/sec_E/paper/stt32_E_E0004.pdf)

stt32_E_E0004.pdf

ประเวศ วะสี. (2533). การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. ในเอกสารประกอบการ

สัมมนาทางวิชาการ เนื่องในงานมหกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย. กรุงเทพฯ:

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ปุ่น คงเกียรติเจริญ. (2533). บรรจุภัณฑ์สำหรับสินค้าหัตถกรรม. อุตสาหกรรมสาร, 20(2), 10-11.

ปิยะวรรณ พูลน้อย. (2548). การศึกษาการสกัดลีส้อมธรรมชาติจากเปลือกต้นกระโดนโดยใช้

สารละลายกรดบางชนิด. เชียงใหม่: สาขาวิชาเคมีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พรเพ็ญ โชชัย และ เมทินี ทวีผล. (2554). การข้อมลีสันค้ายฝ่ายด้วยลีส้อมจากเปลือกนนทรี.

วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 3(6). หน้า 83-92.

_____. (2556). การข้อมลีสันค้ายฝ่ายด้วยลีส้อมธรรมชาติจากใบและเปลือกต้นมะม่วง

สำหรับอุตสาหกรรมครอบครัว. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 5(4). หน้า 118.

พเยาว์ เหมือนวงค์ญาติ. (2525). ลีสัทธิรรมชาติและสังเคราะห์. กรุงเทพฯ: แผนกช่างพิมพ์โรงเรียน

สารพัดช่างพระนคร.

พลทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธุ์, วาธูณี พูลศิลป์, และสุชาดา บุญชู. 2542. การข้อมลีส้อมด้วยวัสดุ

ธรรมชาติในภาคอีสานของไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม.

เพชร ฐระวรรม, นิรมล นะขอ, และวันดี นะขอ. (2545). กระบวนการพัฒนาและสืบทอดภูมิปัญญา

ด้านการข้อมลีสันค้ายด้วยวัสดุธรรมชาติของผู้หญิงกะเหรี่ยงสะกอ ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง

จังหวัดเชียงราย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. (2538). สยามไภษัชยพฤกษ:

ภูมิปัญญาของชาติ. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง.

ยั้งยง เทาประเสริฐ. (2542). เครื่องข่ายวิชาการราชภัฏด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นสถาบันราชภัฏ

เชียงราย. เชียงราย: ศูนย์วิจัยและพัฒนาแพทย์พื้นบ้าน.

ยิ่งยง เทาประเสริฐ. (2546). **วิธีการดูแลรักษาสุขภาพในระบบการแพทย์พื้นบ้านล้านนา .**

เชียงใหม่ : วนิดา เพลส.

ระมัด โขชัย. (2556). “**สี่ธรรมชาติจากพืชและสัตว์ในประเทศไทย”วารสารวิจัยเพื่อการ
พัฒนาเชิงพื้นที่, 5(4) : 116 – 129**

วนิดา สุบรรณเสณี, คณะ. (2531). "**สี่ธรรมชาติจากพืชและสัตว์ในประเทศไทย "**

กรุงเทพมหานคร. ฝ่ายวิจัยป่า กองวิจัยผลิตผลป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

วารุณี สุวรรณานนท์. (2524). **การศึกษาวิธีย้อมไหมด้วยแก่นแกล. กรุงเทพฯ :**

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิระภา คอทอง. (2542). **พัฒนาแผนการตลาดย้อมสีโดยใช้สารช่วยติดจากธรรมชาติในรายวิชา
การย้อมสีสิ่งทอหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงพุทธศักราช 2540. วิทยานิพนธ์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2538). **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: พับลิคบิสเนสพริ้นท์.**

วิระชัย ฒ นคร. (2539). **พรรณไม้ สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์, 51-52.**

ศรันยา เกษมบุญญากร . (2555). **สี่ธรรมชาติ: ความเคลื่อนไหวของสิ่งทอเชิงอนุรักษ์.**

วารสารคหเศรษฐศาสตร์, 55(1), 63-65.

ศักดิ์ชัย เกียรติดิษฐ์. (2542). **วิถีชีวิตคนในชุมชนชนบท. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.**

ศิริทิพย์ ผูกพันธุ์. (2548). **การสืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านหัตถกรรมผ้าทอตีนจก. วิทยานิพนธ์
ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**

ศรีวรรณ จันทร์หงส์. (2542). **การพัฒนาหลักสูตรเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องงานจักสาน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6: ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนวันยกระบัตร์(ชุบราชานุสรณ์)
จังหวัดสมุทรสาคร. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.**

สารทิ วรรณตรง. (2547). **แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น. วารสารมนุษยศาสตร์ และ
สังคมศาสตร์, 10(1), 103-107.**

สามารถ จันทร์สุรีย์. (2533). **ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไร อย่างไร วัฒนธรรมก้าวไปความ
เปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุฟ.**

สวนปลูกป่าภาคเอกชน. (2539). **ยูคาลิปตัส กามาลดูเลนซิส. สำนักส่งเสริมการปลูกป่ากรมป่าไม้.**

สันติสุข กฤดากร. (2541). **การศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน.**

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สีลาภรณ์ นาครทรรพ. (2538). **ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษา**

- ชุมชนอีสานใต้.** วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช, 8(2), 48.
- สุริย์ พุทธระกูล, และคณะ. (2543). การพัฒนาสาธิตย้อมสีธรรมชาติในเขตภาคเหนือตอนบน. รายงานฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการสีย้อม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์. (2534). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2529). **คืนสู่รากเหง้า: ทางเลือกและทัศนวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน.** กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). **รายงานการวิจัยเรื่องแนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ
- อัญญาพร ไสละสูตร. (2527). **คู่มือการย้อมสี.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เทคนิค 19 การพิมพ์.
- อนันต์เสวก เทวซึ่งเจริญ และคณะ. (2546). “การพัฒนากระบวนการย้อมสีธรรมชาติสำหรับอุตสาหกรรมครอบครัว”. ภาควิชาเคมีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อนันต์เสวก เทวซึ่งเจริญ, และคณะ. (2543). “**คู่มือย้อมสีธรรมชาติฉบับชาวบ้าน สีเขียว สีน้าตาล และสีดำ.** คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 43– 44.
- อุบลลักษณ์ รัตนศักดิ์. (2540). **การย้อมสีเส้นด้ายฝ้ายด้วยสีธรรมชาติจากเปลือกกิ่งเพกาโดยใช้มอร์แดนท์.** วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสีภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ศูนย์วิชาการและเทคโนโลยีสิ่งทอพื้นบ้าน. (2556). **ข้อดี-ข้อจำกัดของสีธรรมชาติ.** ค้นเมื่อ 7 ธันวาคม 2557, จาก http://www.ist.cmu.ac.th/cotton/naturalColor_AdvRestrict.php
- วิษณุ ดาทอง. (2555, 13 มิถุนายน). **การย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ.** ค้นเมื่อ 7 ธันวาคม 2557, จาก <http://www.kasetporpeang.com/forums/index.php?topic=67764.0;wap2>
- สำนักงานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2558). **การวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีย้อมสีธรรมชาติสำหรับอุตสาหกรรมสิ่งทอ.** ค้นเมื่อ 17 พฤษภาคม 2558, จาก <http://www.nstda.or.th/nstda-r-and-d/20211-eco-textiles>
- Moeyes, M. (1993). **Natural Dyeing in Thailand.** 4th ed. Bangkok: White Lotus Co. Ltd.
- Cannon, J. and Cannon, M. (1994). **Dye Plants and dyeing.** 1st. London: The Herbert Press Ltd

ภาคผนวก ก
ภาพประกอบการวิจัย
วัตถุดิบสำหรับเตรียมฝ้ายก่อนการย้อมสี

ฝ้าย

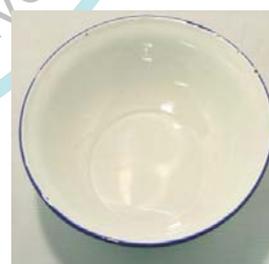
กำมะถัน

ผงซักฟอก

เตา

หม้อย้อม

การเตรียมฝ้ายก่อนย้อม

ขั้นตอนที่ 1 ฝ้ายเบอร์ 40/2

ขั้นตอนที่ 2 แช่น้ำต้มทำความสะอาด

ขั้นตอนที่ 3 ชักฝ้าย ล้างให้สะอาด

ขั้นตอนที่ 4 พักฝ้ายไว้เพื่อย้อมสี

สารตัวช่วยในการทดลอง

ปูนแดง

สารส้ม

น้ำจืด

น้ำมะขามเปรี้ยว

จุนดี

สนิมเหล็ก

ย้อมสีด้วยเปลือกต้นมะม่วง

เปลือกต้นมะม่วงต้มกรองเอาเปลือกไม้ออก

นำฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปต้ม

ต้มนาน 45 นาที - 1 ชั่วโมง

ย้อมสีด้วยเปลือกต้นรัก

เปลือกต้นรักต้มกรองเอาเปลือกไม้

นำฝ้ายที่เตรียมไว้ลงไปต้ม

ต้มนาน 45 นาที - 1 ชั่วโมง

คนฝ้ายที่ต้มให้ทั่ว

กลับฝ้ายด้านบนลงข้างล่าง

นำฝ้ายที่ย้อมมาล้างด้วยน้ำเปล่า

นำฝ้ายที่ย้อมมาล้างด้วยน้ำเปล่า

นำฝ้ายที่ย้อมเปลือกต้นรักมาปั่นกับสารตัวช่วยที่เตรียมไว้

นำฝ้ายที่ย้อมเปลือกต้นรักมาปั่นกับสารตัวช่วยที่เตรียมไว้

ตากผึ่งลมให้แห้ง

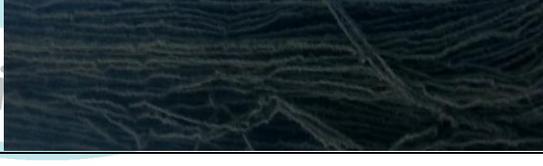

ฝ้ายย้อมด้วยเปลือกต้นรักกับสารตัวช่วยต่างๆ

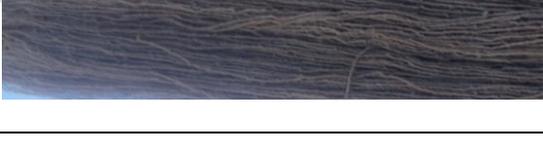

ฝ้ายย้อมด้วยเปลือกต้นมะม่วงกับสารตัวช่วยต่างๆ

ฝ้ายย้อมด้วยเปลือกต้นมะม่วงกับสารตัวช่วยต่างๆ
ฝ้ายที่ย้อมจากเปลือกต้นมะม่วง

เปลือกต้นมะม่วง	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำสารส้ม	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำปูน	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำขี้เถ้า	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำมะขาม	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำสนิมเหล็ก	
เปลือกต้นมะม่วง + น้ำจุนลี	

ฝ้ายย้อมด้วยเปลือกต้นรักกับสารตัวช่วยต่างๆ
ฝ้ายที่ย้อมจากเปลือกต้นรัก

เปลือกต้นรัก	
เปลือกต้นรัก+น้ำสารส้ม	
เปลือกต้นรัก+น้ำปูน	
เปลือกต้นรัก+น้ำขี้เถ้า	
เปลือกต้นรัก+น้ำมะขาม	
เปลือกต้นรัก+น้ำสนิมเหล็ก	
เปลือกต้นรัก+น้ำจุนตี	

ชุดผ้าปกากะญอ

เสื้อผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว

ผ้าถุงผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว

เสื้อผู้ชาย

เสื้อเด็กผู้ชาย-ชุดเด็กผู้หญิง

ชื่อ รักใหญ่
 ชื่อวิทยาศาสตร์ *Gluta usitata* (Will.) Ding Hou
 ชื่อวงศ์ ANACARDIACEAE
 ชื่อเรียกอื่น รัก ฮัก ฮักหลวง

ลักษณะ

ไม้ต้นขนาดกลาง สูงได้ถึง 20 เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มค่อนข้างกลม ผลัดใบเมื่อถึงหน้าร้อน ส่วนปลายกิ่งและยอดมีขนยาว ๆ ปกคลุม เปลือกสีน้ำตาลปนเทา แตกเป็นร่องสะเก็ดตามยาว ใบเป็นใบเดี่ยวออกสลับกันอยู่ตอนปลาย ๆ กิ่ง รูปขอบขนานหรือรูปไข่กลับ โคนใบสอบ ปลายใบมน ด้านบนใบมีขนสีน้ำตาลปนเทาประปราย ด้านท้องใบ มีขนหนาแน่นแต่จะร่วงหลุดไปเมื่อใบแก่เต็มที่ ขอบใบเรียบหรือเป็นคลื่นเล็กน้อย ใบกว้าง 5-12 ซม. ยาว 12-36 ซม. ก้านใบยาวประมาณ 2 ซม. ดอก ออกเป็นช่อกระจายสีเหลืองนวล ตอนปลายกิ่งมีขนแน่น กลีบรองกลีบดอกและกลีบดอกมี 5 กลีบ รูปหอก ด้านหลังกลีบมีขน ดอกกว้างประมาณ 1 ซม. เกสรผู้มีประมาณ 30 อัน รังไข่กลม มีก้าน ผล กลมแข็ง มีส่วนของกลีบดอกที่ขยายเป็นกลีบสีแดงรองรับ รูปขอบขนาน 5 กลีบ ระหว่างโคนกลีบกับผล มีก้านเชื่อมยาว 1.5 ซม.

การกระจายพันธุ์ พบขึ้นตามป่าเบญจพรรณและป่าดิบเขา
 ส่วนที่ใช้ย้อมสี คือ เปลือก

ชื่อ มะม่วง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Mangifera indica* Linn.

ชื่อวงศ์ ANACARDIACEAE

ชื่อสามัญ Mango Tree

ชื่อท้องถิ่น ทั่วไป เรียก มะม่วงบ้าน, มะม่วงสวน กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี เรียก ชู, โศก

ลักษณะทั่วไป

มะม่วงเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูงประมาณ 10–30 เมตร ใบ ใบเดี่ยวสีเขียว ขอบใบเรียบ ฐานใบมน ปลายใบแหลม ดอก เป็นช่อ กลีบดอกมี 5 กลีบ เกสรสีแดงเรื่อๆ ดอกออก ช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ ช่วงฤดูร้อนจะติด ผล ผล ยาวประมาณ 5–20 ซม. กว้าง 4–8 ซม. ลูกดิบสีเขียว เมื่อสุกเปลี่ยนเป็นสีเหลือง หรือเหลืองส้ม มีเมล็ดภายใน 1 เมล็ด

การปลูก

มะม่วงควรปลูกในหน้าฝนเจริญเติบโตได้ดีในดินอุดมสมบูรณ์ปลูกกลางแจ้ง การขยายพันธุ์ทำได้ โดยการเพาะเมล็ดและการตอนกิ่ง

ส่วนที่ใช้ย้อมสี คือ ใบ เปลือก

ภาคผนวก ข
เครื่องมือในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์

เรื่องกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการย้อมสีธรรมชาติ

ในบ้านขุนอมแฮดนอก ตำบลสบโขง อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

1.แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม

1.1.การเรียนรู้ทำความเข้าใจเรื่องของเจดีย์วัดตุ๊กตูป

สี	วัตถุที่ใช้	ส่วนที่ใช้
เหลือง		
กรมท่า		
ดำ		
แดง		
ส้ม, แสด		
เขียวอ่อน		

1.2.ขั้นตอนและวิธีการย้อมสีเส้นฝ้าย

1.2.1.ขั้นตอนการเตรียม

.....

.....

1.2.2.ขั้นตอนการเตรียมวัตถุดิบย้อมสี

.....

.....

1.2.3.ขั้นตอนการย้อมสีฝ้าย

.....

.....

1.3. ขั้นตอนการประเมินผลการทดลองที่พัฒนาการข้อมือซ้าย

สื่อก่อนพัฒนา	วัตถุดิบที่ใช้	สื่อที่ได้จากพัฒนา

2. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

2.1. กระบวนการสืบหาคำมีปัญหาการข้อมือธรรมชาติ

.....

.....

.....

.....

2.2. เทคนิควิธีการข้อมือและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการข้อมือ

.....

.....

.....

.....

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวสุริญา บุษคาคำ

เกิดวันที่ 5 เดือน เมษายน พ.ศ. 2523 อายุ 36 ปี

เชื้อชาติ ไทย สัญชาติ ไทย ศาสนา พุทธ

ภูมิลำเนา บ้านเลขที่ 79 หมู่ 13 ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ 50310

ประวัติการศึกษา

ระดับประถมศึกษา โรงเรียนบ้านหลวง ต.ยางเปียง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่

ระดับมัธยมศึกษา โรงเรียนอมก๋อยวิทยาคม อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่

ระดับอาชีวศึกษา สาขาวิชา การบัญชี โรงเรียนพนิชยการลันนา จังหวัดเชียงใหม่

ระดับอุดมศึกษา สาขาวิชา เศรษฐศาสตร์ วุฒิการศึกษา เศรษฐศาสตรบัณฑิต

มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จังหวัดเชียงใหม่

วุฒิการศึกษาอื่นๆ วิชาชีพครู คณะศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราช

วิทยาลัย วิทยาเขตลันนา จังหวัดเชียงใหม่

ระดับปริญญาโท สาขาการพัฒนากองถิ่นแบบบูรณาการ สถาบันการเรียนรู้
เพื่อปวงชน ศูนย์การเรียนรู้ จังหวัดเชียงใหม่ (กำลังศึกษา)

ประวัติการทำงาน ครูอัตราจ้างโรงเรียนบ้านอูม ต.นาเกียน อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่

คติประจำใจ “ชื้อกินไม่หมด คุดกินไม่นาน